

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΓΩΝ ΝΕΟΦΥΤΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΑΝ. ΚΑΙΟΦΗΤΗ ΧΑΡΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΓΟΜΕΛΙΟ ΔΙΑΖΩΜΑΤΟΥ ΜΟΝΟΔΑΣ
ΝΟΥ Θ. ΠΕΤΡΙΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΕΥΔΗΣΗ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΑΓΝΩΣΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

ΝΕΑ ΣΟΛΩΜΙΚΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΛΗΨΗΣ ΦΙΛΟΥ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟ ΕΡΕΤΡΙΩΝ ΝΕΟΦΑΙΝΗΣ ΚΑΙ ΛΗΨΗΣ ΦΙΛΟΥ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΑΙ ΛΗΨΗΣ ΦΙΛΟΥ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

*Se non vuoi che Tua patria si consigli
Col dolor de suo danno, e pianga sempre,
Fa che nasca per lei chi Ti somigli⁽¹⁾*
ΣΟΛΩΜΟΣ

Κάθε ξαναγύρισμα στὸ Σολωμὸ εἶναι καὶ μιὰ ψυχικὴ ἀνανέωση. Βάφτισμα ἀκριβῆς χαρᾶς, δίδαγμα ἐκλεκτῆς συγκίνησης. Ἀγακούφιση. Ἐξαγνισμός. Τὰ ποιήματά του εἶναι ἀκριβῶς ὅπως χαρακτηρίζει τὴν Ἰλιάδα ἔνας ἔνοος κριτικός: «Θαυμάσιοι πνευματικοὶ ἀλτῆρες» μ' αὐτοὺς ὅμα γυμνάζεται κανεὶς δὲν ὑπάρχει κίνδυνος νὰ γεράσει». Εἶναι ὁ ποιητικὸς γενάρχης. Τὸν ἀναγνωρίζουν δλοι, ἀλλὰ λίγοι τὸν κατανοοῦν. «Ἐπαχύνθη γάρ ή καρδία τοῦ λαοῦ τούτου», δπως λέγει ὁ Ἀπόστολος. Ἐπαχύνθη μέσα στὴν πεζότητα καὶ τὸ θόρυβο. Οἱ προφῆτες καὶ οἱ μύστες μεσουρανοῦν! Ἀπ' τὸ θάνατο κιόλας τοῦ Σολωμοῦ κλείστηκε γιὰ τοὺς ἐπιγόνους τ' ἀνθισμένο ποιητικό του μονοπάτι, ποὺ Ἐκεῖνος ἀδειάσει τὴν καρδία του γιὰ νὰ τ' ανοίξει. «Οχι οἱ ἀγελαῖοι, ἀλλὰ δσοι ἔχουν «καθοσιωθῆ» στὸ νόημα καὶ στὴν προαγωγὴ τῆς τέχνης ἀκοῦνε τὸ μεγάλο του δίδαγμα, ζεχωρίζουν μέσ' ἀπ' τὰ συντρίμματα τοῦ φειδιακοῦ ἀετώματος τῆς τέχνης του τὸν ἀγῶνα τοῦ Ποιητῆ, τὴν «βαθεῖαν παρὰ ποτὲ πρὸς τὴν Τέχνην εὐλάβειαν, εἰς τὴν ὅποια ἔθυσάσει τὴν πρόσκαιρη φήμη, προσηλωμένος εἰς τὸν ὑψηλὸν τύπον, τὸν δποῖον εἰχεν εὑρει ἡ ποιητικὴ του δύναμι φθασμένη εἰς τὴν ἀκμὴ της⁽²⁾». «Οχι τὸ ξαναγύρισμα, ἀλλὰ ή θητεία καὶ μαθητεία κοντὰ στὸ Σολωμὸ πρέπει νὰ γίνει σύνθημα καὶ ἀξίωμα γιὰ τὴν νέα ποιητικὴ γενεά. Οἱ σολωμικὲς σπουδὲς μὲ τόσες θαυμάσιες ἔρμηνευτικὲς ἔργασίες⁽³⁾ μποροῦν

νὰ τῆς φανοῦν πολὺ χρήσιμες καὶ καθοδηγητικές στὴν κατανόηση τοῦ Ποιητῆ. Κοντά στὸ Σολωμὸ θὰ βροῦν τὸ μέγιστο: τὸ νόημα τῆς τέχνης. Τὴν ἀποστολή, τὴν θέση, τὴν ύποχρέωση τοῦ Τεχνίτη. Θὰ μάθουν νὰ μένουν στὰ σύνορα τῆς Τέχνης. Μά μὴν ἔξαπατοῦν μὲ φεύγικο νόμισμα. Οὔτε νὰ ἔξαπατοῦνται ἀπὸ τὰ εἰδωλα. Θ' ἀκονιστῇ ἡ αἰσθησὴ τους ἐλληνικά, ἔθνικά, — μὲ μιὰ λέξη καλλιτεχνικά. «Ἄς μαθητεύσουν λοιπὸν δσοι ἔχουν μέσα τους πραγματικὴ φλόγα κοντά στὸ μεγάλο αὐτὸ δάσκαλο — μὲ πίστη, μὲ ἀφοσίωση, μὲ σιωπή, μὲ ύπομονή. Θ' ἀποκτήσουν νέες αἰσθήσεις. Μάτια ψυχῆς! «Ἀν δὲν γίνουν ποιητές, — αὐτὸ εἶναι στὸ χέρι τῆς Φύσης, — θὰ μορφώσουν δμως συνείδηση τεχνίτη!

* *

Τὸ προεισαγωγικὸ τοῦτο σημείωμα μποροῦσε καὶ νὰ λείψει, γιατὶ δ σκοπός μου εἶναι ἄλλος. Βέβαια, δταν πλησιάζει κανεὶς τὸ Σολωμὸ ἔξυψωνται, κι ἀθελά του θυμάται πολλὲς φορὲς καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις τὴν ταλαίπωρη πνευματικὴ μας ζωὴ, τὸ λογοτεχνικὸ μας παρόν. Θλίψη τὸν πιάνει τότε καὶ νοιώθει ἐπιτακτικὴ μέσα του τὴν ἀνάγκη, σὰν ἀνώτερη προσταγὴ, νὰ φέρει μηγύματα ἀπ' τὸν κόσμο τῆς δημιουργίας τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τοὺς

ματικὴ μας παράδοση. «Ἡ νέα κριτικὴ δὲν μπόρεσε οὔτε κάν προστάθησε νὰ τὴν ἐπιβάλει, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπίδρασή τη δὲν είχε σγαθά ἀποτελέσματα. Αὐτὸ δταν φυσικὸ τὴ στιγμὴ ποὺ παραγνωρίστηκε δ καθοδηγητικὸς ὀδός τῆς κριτικῆς. Δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῇ κριτικὴ χωρὶς ἀρχές, χωρὶς ἀγῶνα ἔξακολουθητικὸ καὶ θαρραλέο για τὴν ἐπιβολὴ τους, χωρὶς ἀδιάκοπη προσήλωση στὰ δίκαια καὶ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς τέχνης. Ἀπ' αὐτῇ τὴν ἀποφῆ δ Κ. Χατζόπουλος, δ Φώτος Πολλίτης, κι δ Ἀποστολάκης περισσότερο, είναι ἀναντικατάστατοι καὶ μοναδικοί. Καὶ τὸ δυστύχημα εἶναι δτὶ ἔξακολουθεῖ δ παραγνώρισή τους. Οἱ δύο πρῶτοι στὸν τάφο, δ ἀλλος στὸ ἔρμητήριό του, είναι, θαρρεῖς, ἀποδεινωμένοι δλότελα ἀπ' τὴν ψυχὴ μας καὶ δμως τρομάρα μᾶς πιάνει, καθὼς εἴπε δ κ. Παναγιωτόπουλος, δταν τοὺς θυμηθοῦμε. Σταματοῦμε τότε μετανοιώμανοι, δμως γιὰ μιὰ στιγμή. Σὲ λίγο συνεχίζουμε πάλι τὸν κατήφορο μας κι δπου μᾶς βγάλει.

συγκαιρινούς του, όν μποροῦσε νὰ πιάσει μές στή χούφτα του λίγες ἀχτίνες ἀπ' τό φῶς του καὶ νὰ τίς ξαπολύσει σάν περιστέρια μέσα στή θολούρα, πού μᾶς περιτριγυρίζει — «όλιγο φῶς καὶ μακρινό σὲ μέγα εκώτες καὶ ἔρμο». Βαρύς δὲ κλῆρος, θύμως ἀναπόφευκτος! Νά κατανοηθῇ τέλος μιὰ γιά πάντα, πώς δὲ περίβολος τῆς Τέχνης δὲν εἶναι ἀνοιχτὸς καὶ ἐλεύθερος γιά τὸν καθένα περαστικό! Νά ἐκτιμηθῇ καὶ νὰ συνειδητοποιηθῇ μέσα μας δὲ σολωμικὸς τεχνίτης, δὲ τύπος τοῦ καλλιτέχνη ποὺ βρίσκεται προστά του πολλά, μᾶς πηγαίνει νὰ ξεκινήσει ἀπ' τὴν ἀρχή, μές ἀπ' τὸ «φτωχὸν καλέβι»⁽⁴⁾ τῆς φυχῆς του καὶ τοῦ τόπου του, ποτισμένος ἀπ' τὴ μοῖρα του, ἐνωμένος ἀδιάσπαστα μὲ τὶς ρίζες τῆς καταγωγῆς του, γιατὶ αὐτὸς εἶναι τὸ νόημα καὶ ἡ ἀπαίτηση τῆς Τέχνης, καὶ, χωρὶς τὴν ἐκπλήρωση τοῦ πρωταρχικοῦ αὐτοῦ δρου, ποὺ παραγνωρίζεται ἀπίστευτα ἀπ' τὴ γενεά μας, δὲ τεχνίτης χάνει τὴν πραγματικὴ ἀποστολή του κι ἀσωτεύει τὸ τάλαντό του — ἀν ἔχει καὶ δος ἔχει.

* * *

Μὲ τὶς ἀνακοινώσεις ποὺ ἀκολουθοῦν, συνεχίζω παλαιότερες ἔρευνες καὶ μελέτες γύρω στὸ Σολωμὸ — τὴ ζωὴ, τὸ ἔργο, τὴν παράδοσή του. «Οσο ἐνημερώνεται ἡ μελέτη ἐνὸς ποιητῆ, δος πλούτιζεται ἡ γνώση μας ἀπὸ ἀντικειμενικά στοιχεῖα, τόσο στερεώνεται καὶ βαθαίνει ἡ κατανόησή του. «Ἄς μένουν μὲ τὶς ἀντιλήψεις τους οἱ λεγόμενοι καθαροὶ κριτικοί. «Οταν γυρίζουν πρὸς τὸ λογοτεχνικὸ μας παρελθόν, ἡ ἀρματωοία τους δὲ φτάνει. Χρειάζονται νέα βοηθητικά δπλα — κι αὐτὰ τὰ προμηθεύεται κανεὶς μόνο μὲ προσωπικές ἔρευνες. «Ἀκόμα καὶ προεργασίες νὰ ὑπάρχουν, στὸ μελετητὴ ποὺ ἔχει ιστορικὴ συνείδηση καὶ εύθυνη παρουσιάζονται κενά καὶ ἐρωτηματικά, ποὺ πρέπει μόνος του νὰ τὰ συμπληρώσει, ἐνῷ παράλληλα εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐπαληθεύσει τὴν προεργασία τῶν ἄλλων, καὶ λοιπὸν νὰ τὴν ἐπαναλάβει. Οι σολωμικὲς σπουδὲς πέρασαν τὸ προεπιστημονικὸ τους στάδιο καὶ μέρα μὲ τὴ μέρα προχωροῦν γιά νὰ πάρουν τὴν κατασταλαγμένη, τὴν ὥριμη ἐπιστημονικὴ τους συγκρότηση. Τὸ ἀφθονο ὄλικὸ τῆς σολωμικῆς φιλολογίας περιμένει τὴ συγκέντρωση, τὴν τακτοποίηση, τὴν εὑρετηρίασή του, ώστε νὰ γίνει προσιτὸ καὶ εὕχρηστο στὴν πρώτη ἀναζήτηση. Κοντά στὰ παλαιὰ προβλήματα ποὺ θὰ ἐνημερώθοῦν ιστορικά, νέα θὰ προκύψουν, παράλληλα μὲ ἄλλες νέες ἐρμηνευτικές,

αἰσθητικές κλπ. κατευθύνσεις. Πιστεύω πὼς ἡ ἐκδοσὴ ἐνὸς σολωμικοῦ ἀρχείου⁽⁵⁾ πρωτεύει. Βιβλιογραφικὸ ὄλικὸ ἔχει συγκεντρωθῆ ἀρκετό, μὰ εἶναι σκόρπιο καὶ ἀτακτοπόντο, πρέπει δὲ χωρὶς ἀναβολὴ νὰ κωδικοποιηθῇ. «Οσοι πιστεύουν πὼς οἱ σολωμικὲς ἔρευνες ἔξαντλήθηκαν, διαφεύδονται κάθε τόσο ἀπὸ νέα εύρηματα πολυτιμότατα, ὅπως λ. χ. ἡ πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ Σολωμοῦ⁽⁶⁾, ποὺ ἀνακοίνωσα στὰ 1935, ἡ τὰ γράμματα τῆς μητέρας τοῦ ποιητῆ, ποὺ τόσο διαφωτιστικὰ μᾶς παρουσίασε δ. κ. Λίνος Πολίτης⁽⁷⁾. Στὰ χέρια μου βρίσκεται ἀνέκδοτο πλούσιο βιβλιογραφικὸ ὄλικό. Μέρος μονάχα, δος ἡ μοχθηρία τῶν καιρῶν τὸ ἐπιτρέπει, ἀνακοινώνω σήμερα, κι αὐτὸς πάλι τὸ δίνω περιληπτικὰ ἡ τὸ θίγω μόνο μὲ παραπομπές, γιά δοσοὺς θέλουν νὰ τὸ πλησιάσουν στὴν πηγὴ του. Βιάζουμαι νὰ τὸ δώσω δχι μόνο γιά νὰ ἔξασφαλίσω τοὺς κόπους μου — αὐτὸς εἶναι τὸ τελευταῖο! — ἀλλά γιά νὰ ἔξανθυμίσω τὸ Σολωμὸ — πηγὴ ζωῆς καὶ φωτός, στὶς σημερινὲς μάλιστα περιστάσεις δρόσο τὸ οὐρανοῦ — «ἔως τὸ φῶς ἔχομεν, ίνα μὴ σκοτία καταλάβῃ ἡμᾶς...». Ζητήματα σχετικά μὲ τὴ ζωὴ του, μὲ τὸ θάνατό του, μὲ τὸν κύκλο του, μὲ τὶς ἐκδόσεις του, μιὰ ἀνέκδοτη ἐπιστολή, διάφορες γνῶμες του, βιβλιογραφικὸ ὄλικό, ἔξανθρενουν στὴν ἐπικαιρότητα τὸν Ποιητῆ, μᾶς τὸν ξαναζυμίζουν, καὶ ίσως· ίσως μᾶς παρηγοροῦν κιόλας καὶ μᾶς ἀναπαύουν στὴν ίδεα, δτὶ δὲν χάσαμε κι δρφανιστήκαμε ἀπὸ τόσα πνευματικὰ καὶ λογοτεχνικὰ στελέχη τὸν τελευταῖο ἀμαρτωλότατο καιρό, τὸ Σολωμὸ τὸν είχαμε χαμένο ἀπ' τὸ 1857 κι⁽⁸⁾ δημως κατωρθώσαμε νὰ μὴν τὸν ξαναζωντανέψουμε μέσα μας ποτέ, ἐνῷ ἔκεινος ήταν κορυφή, ἔκεινος ἡ βασιλικὴ βαλανιδιά, ποὺ δταν ἔπεσε μείναμε στὴν ἔρημιά χωρὶς τὸν ίσκιο καὶ τὴν καθοδηγητικὴ ἐπαγγελία του — ἀσωτοι γιοὶ τῆς πολύτιμης παράδοσής του, ποὺ εἴθε νὰ μὴ βρεθοῦμε μιὰ μέρα μὲ τὰ χέρια ἀδειανὰ ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς ποὺ μᾶς ἐμπιστεύτηκε⁽⁹⁾ Εκείνος.

(5) Αὐτὴ εἶναι δουλειά τῆς «Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ποὺ πρέπει νὰ προηγηθῇ σὰν προπαρασκευαστικὴ ἐργασία, ώσπου νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκδοσῆς τῶν Ἀπάντων τοῦ ἑθνικοῦ μᾶς Ποιητῆ». Ο κ. Ιάννος Πλούτης μὲ ἀφοσίωση καὶ ἐπιτυχίᾳ ἐτοιμάζει τὴν ἐκδοση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Σολωμοῦ, στηριγμένος σὲ νέες βάσεις καὶ ἀρχές ἐργασίας.

(6) Βλ. τὴ μελέτη μου Κρητικὸν τὸ Σολωμό. Φιλολογικὸς Νέος Κόδιμος V Ιουλ. 1935, σελ. 150-165. «Οχι γιατὶ κατατοπισμό, ἀλλὰ μόνο καὶ μόνο γιά νὰ πάρει κανεὶς ίδεα τῆς νοοτροπίας τοῦ κ. N. Τωμαδάκη, ππορεὶ νὰ διαβάσει μιὰ διατριβή του μὲ τὸν τίτλο «Μιὰ δῆμη» συλλογὴ τοῦ Σολωμοῦ (Κρητικές Σελίδες Α' 11 - 12, Δεκέμβριος 1936 - Γεν. 1937, σελ. 305 κπ.), δπου ἀπορεῖ κανεὶς τι νὰ πρωτοθαμάσει, τὴ γνώση τῶν σολωμικῶν προβλημάτων ή τὴν ἀπουσία κοινῆς γνώσης.

(7) Δίνου Πολίτη, Γράμματα τοῦ Σολωμοῦ καὶ τῆς μητέρας του. «Ἀθῆναι 1941 (ἀνατύπωση ἀπ' τὴ «Νέα Εργασία» ΚΘ'. Λ, 1941).

(4) «Απὸ τὸ στίχο τοῦ Σολωμοῦ: Πέλαγο μέγα βράδες ἐχθρός πρὸς τὸ φτωχό καὶ ἄνθρα.

Α' ΑΓΝΩΣΤΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

Πέτρος Κουαρτάνος ὁ Καλογεράς μαζί μὲ τὸν Ἰάκωβο Πολυλᾶ, τὸν Κάρολο Μάτεσι, τὸν Γεράσιμο Μαρκορᾶ, τὸν Σπ. Μελισσηνὸν στάθηκαν οἱ πιστοὶ κι ἀφωσιωμένοι μαθητὲς καὶ σύντροφοι τοῦ Σολωμοῦ ως τὶς τελευταῖες του στιγμές. Αὐτοὶ, οἱ τέσσερις πρῶτοι, πήραν τὴν πρωτοβουλία τῆς ἔκδοσης τῶν «Ἀπάντων» του⁽¹⁾ κι ἀναθέσανε στὸν Πολυλᾶ τὴν ἐπιμέλεια τῶν ἑλληνικῶν καὶ στὸν Κουαρτάνο τῶν ιταλικῶν ποιημάτων. «Ο Κουαρτάνος στέκεται δίπλα στὸν Πολυλᾶ, δχι μόνο ως ἔκδότης καὶ προλογιστὴς τοῦ Σολωμοῦ, ἀλλὰ καὶ ως μαθητὴς του, ως πνευματικὴ καὶ ήθικὴ φυσιογνωμία. Ο Κουαρτάνος δὲν ἔγραψε λογοτεχνικὰ ἔργα, ἔθεωρείτο δμως «illustre letterato», δεινός φιλόλογος, γνώστης βαθὺς τῆς ιταλικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας, ποὺ τῇ διδαξεὶ ἀρκετά χρόνια στὸ Λύκειο τῆς πατρίδας του μὲ μεγάλῃ ὠφέλεια κι Ἐθγαλε μιὰ θαυμάσια ἐκλογὴ λογοτεχνικῶν ιταλικῶν ἀναγνωσμάτων. Τὰ ιταλικὰ προλεγόμενά του στὴν ἔκδοση τοῦ Σολωμοῦ κι δ λόγος του στὸ θάνατο τοῦ Νικ. Μαντζάρου⁽²⁾ είναι τ' ἀντιπροσωπευτικῶτερα ἔργα του. Αὐτὰ ποὺ τὸν ἐκφράζουν. Γιατὶ δ Κουαρτάνος, δὲν είχε τὴν κριτικὴ βαθύνοια κι εύαισθησία τοῦ Πολυλᾶ, ήταν συγκροτημένη πνευματικὴ φυσιογνωμία μὲ ήθος, μὲ κύρος, μὲ μόρφωση, μὲ καλλιέργεια⁽³⁾ καὶ μὲ ἀνώτερο χαρακτῆρα. «Ἐνας ποιητὴς ποὺ δὲν ἔγραψε, ἀλλὰ τῇ ζοῦσε τὴν ποίηση — «μεμουσωμένος». Γι' αὐτὸ τὸν βρίσκουμε τακτικὸ κι ἀγαπητὸ ἐταῖρο στὸν κύκλο τῶν μαθητῶν τοῦ Σολωμοῦ, ποὺ τὸν πλησίαζαν προνομιακὰ μόνο οἱ ἐκλεκτοὶ καὶ οἱ «διψῶντες», οἱ λιγοστοί! Η ἔκτιμηση τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὸν Πέτρο Κουαρτάνο καὶ ἡ ἀγάπη του ήταν, φαίνεται, ἀνεπιφύλακτη, κι αὐτὸ φαίνεται καλλίτερα ἀπ' τὸ γράμμα ποὺ ἀνακοινώνουμε σήμερα.

Στὰ 1851 δ Πέτρος Κουαρτάνος ζήτησε τὴν ήθικὴ ἐνίσχυση τοῦ Σολωμοῦ — τὴ μεσολάβηση καὶ σύστασή του στὸν τότε ἀρμοστὴ τοῦ τόπου του Henry Ward. Γνωστὸ είναι τὸ ιταλικὸ του ἀπριλιάτικο ἔπιγράμμα στὴν Ἀλίκη Ward⁽⁴⁾. Γνωστὲς κι οἱ σχέσεις του — σχέσεις οἰκογενειακές, πολὺ στενές. «Καθ' οἰανδήποτε ὥραν καὶ δὲν μετέβαινεν δ Σολωμός, μᾶς πληροφορεῖ σύγχρονος χρονικογράφος, ἡδύνατο νά βλέπῃ

(1) Βλ. τὴν ἔκδοση τοῦ «Ιακ. Πολυλᾶ» (Κερκ. 1859) στὰ Προλεγόμενά του, σελ. νδ'.

(2) Βγῆκε δ λόγος του στὸ 1872. Βλ. Ἐπ. Legrand Bibl. Ion. II Paris 1910, ἀρ. 2833. Τὸ λόγο τὸν ἔγραψε δ Κουαρτάνος, ἀλλὰ τὸν ἀπάγγελε δ Περ. Πολίτης.

(3) «Ιδίως είχε μεγάλη ἀγάπη καὶ πάθος μὲ τὴ μουσικὴ, γι' αὐτὸ ήταν ἀπ' τοὺς ἴδρυτες καὶ πρῶτος πρόεδρος τῆς Φιλαρμονικῆς «Ἐταιρίας στὴν πατρίδα του. Βλ. Legrand, δ. π. ἀρ. 2833.

(4) Τὸ μετάφρασε ὥραία δ Γεώργ. Καλογερός, δ. π. (σημ. 1), σελ. 60.

τὸν ύψηλὸν ἀντιπρόσωπον... Μόνος δ' φάλτης τῆς Ἐλευθερίας είχε τὸ δικαίωμα νὰ περιπατῇ καὶ νὰ ρεμβάζῃ ὑπὸ τὸ μέγαρον τοῦ 'Αρμοστοῦ...»⁽⁵⁾. Μποροῦσε λοιπὸν ὅστερ⁽⁶⁾ ἀπὸ τὸσες σχέσεις νὰ υποστηρίξει καὶ νὰ συστήσει ἔνα μαθητὴ του, δπως δ Κουαρτάνος, ποὺ ζητοῦσε νὰ τοποθετηθῇ σὲ κάποια θέση, πιθανώτατα ως ἔφορος τῆς δημοτικῆς βιβλιοθήκης ἢ ως καθηγητὴς στὸ Λύκειο. «Ἐνα ἀνέκδοτο μάλιστα μᾶς λέει δτὶ δ Σολωμὸς δχι μόνο τὸν σύστησε, ἀλλὰ καὶ ζήτησε μ' ἐπιμονὴ καὶ μ' ἀπαίτηση τὸ διορισμὸ τοῦ Κουαρτάνου καὶ τὸν πέτυχε, παρ' δλο ποὺ ἡ γυναίκα τοῦ γενικοῦ γραμματικοῦ τῆς ἀρμοστείας Bowη ἐνδιαφερόταν γιὰ κάποιον ἄλλο.

Τὸ ἀνέκδοτο αὐτὸ ταιριάζει καλλίτερα στὴν περίπτωση τοῦ Πέτρου Κουαρτάνου — δχι τοῦ Ἰωσῆφ (ποὺ μοῦ είναι ἀγνωστος ἀπ' ἀλλοῦ), καὶ νομίζω γίνεται σύγχρονη δνόματος καὶ θέσης. Ο Σολωμὸς πῆγε δ ίδιος στὸν ἀρμοστή, δὲν τὸν βρῆκε στὸ παλάτι, μίλησε στὸ γραμματικὸ του, πήρε τὴν ὑπόσχεσή του, καὶ φεύγοντας δφῆσε τὸ συστατικὸ αὐτὸ γράμμα πρὸς τὸν Ward. Τὸ γράμμα ἔχει ως ἔξης:

«Il Conte Dionisio Solomos viene alla porta dell'E. V. e conduce una giovane intelligenza, che tiene sempre aperti, chiari, e fermi i rapporti del vero, colla Morale, colla Letteratura, e colla Politica. Il suo nome è Pietro Quartano»⁽⁷⁾

Τὸ γράμμα μᾶς παραδόθηκε ἀπ' τὸν ίδιο Πέτρο Κουαρτάνο. Δὲν είναι γνωστὸ στὴ σολωμικὴ φιλολογία. Τυπώθηκε σὲ σύγχρονη ντόπια ἐφημερίδα⁽⁸⁾ ἀπ' τὸν ίδιο τὸν Κουαρτάνο σὲ μιὰ διπολογία του, σὲ ιταλικὴ γλώσσα γραμμένη, δπου, ἀπαντώντας σὲ κακόβουλες ἐπιθέσεις τοῦ τύπου, σὲ κάτι ὑπαινιγμοὺς ποὺ κλόνιζαν καὶ ἔθιγαν τὸ κύρος, τὴν ἐπάρκεια καὶ τὴ θέση του ως καθηγητὴ τῆς ιταλικῆς στὸ Λύκειο τῆς πατρίδας του, μιλᾶ γιὰ τὰ προσόντα του, τὶς σπουδές του, τὴ διδασκαλία του, τὴ δράση του, τὶς γνῶμες ἐπιφανῶν λογίων

(5) Γεώργ. Α. Πολίτη, Δύο ἀνέκδοτα τοῦ Σολωμοῦ. Πανηγυρικὸν τεῦχος ἐπὶ τῇ ἐκαποντατηρίδι ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἑθνικοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. 'Ἐν 'Αθηναῖς 1902, σελ. 84-85.

(6) Με τὰ φρασταὶ ση: «Ο κύριος διεσύνοιος Σολωμὸς ἐργάζεται στὴν πόρτα τῆς 'Y. E. [ύμετέρας 'Εδοχότητος] καὶ δημητρίει μιὰ νεαρὴ εὐφύια [ένα ξένοντο νέο], ποὺ κρατάει πάντα ἀνοστήτες, καθαρὸς μὲ σταθερὸς τὶς σχέσεις τοῦ ἀληθεύοντο μὲ τὴ φιλολογία καὶ μὲ τὴν πολιτική. Τὸ δινόμα τὸν εἶναι Πέτρος Κουαρτάνος».

(7) «Νέα Ἔπος» (Κερκ.) ἀρ. 79, 30 Νοέμβρη 1859, σελ. 4β. Αφοῦ τελιώσει τὸ ἐπιχειρήματα καὶ παρουσιάσει τὸδ τίτλους του, δνακοινώνει τὸ γράμμα τοῦ Σολωμοῦ μ' αὐτὰ τὰλόγιτ: «Finalmente il Conte Dionisio Solomos nel 1851 scriverà a Sir Henry Ward allora Lord Alto Commissario queste parole: ... (καὶ παραθέτει τὴν ἐπιστολὴ). «Ἐται ἡ χρονολογία τῆς μᾶς είναι δοσμένη ρητά καὶ δριστικά.

γι' αὐτόν, δπως τοῦ Niccolò Tommaseo κ.ἄ. και στὸ τέλος προσκομίζει και τὸ δυκόλιθο τῆς αὐτούπεράσπισής του, τὸ παράπανω συστατικὸ γράμμα τοῦ μεγάλου Σολωμοῦ, ποὺ προερχόμενο ἀπὸ δινθρώπῳ μὲ

τὸ κύρος καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ Ποιητῆ, ἀποστόμωνε σὰ σπαθὶ κάθε κατηγορία. Ἡ ἀπολογία τοῦ Κουαρτάνου ἔχει αὐτοβιογραφικὸ χαρακτῆρα καὶ δείχνει τὸ ήθος του — γραμμένη μὲ μετριοφροσύνη καὶ σεμνότητα.

Β'. ΑΓΝΩΣΤΗ ΝΕΚΡΟΔΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΥΛΑ ΣΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

“Αγνωστῇ στὴ σολωμικὴ φιλολογία, ἀχρησιμοποίητῃ, ἀμνημόνευτῃ⁽¹⁵⁾ — «λανθάνωσα» — εἶναι καὶ ἡ σύντομη νεκρολογία, ποὺ δημοσίευσε δ. Πολυλᾶς σὲ ντόπια ἐφημερίδα⁽¹⁶⁾ γιὰ νὰ θρηνήσει καὶ ν' ἀποχαιρετήσει τὸ νεκρὸ τοῦ μεγάλου Δασκάλου. “Ἄν τὰς «Προλεγόμενα» μᾶς δίνουν τὸ Σολωμό, ἡ νεκρολογία αὐτῆ μᾶς δίνει τὸν Πολυλᾶ. Καὶ τὰ δυὸ κείμενα ἀλληλοσυμπληρώγονται μὲ θαυμαστὴ ἑσωτερικὴ ἀνταρόκριση. Λείπει δηλαδὴ κι ἀπ' τὰ δυὸ ἡ ῥητορεία, οἱ μεγάλες λέξεις, τὰ μεγάλα ἐπιθέτα, οἱ εὐφημισμοὶ, οἱ θαυμασμοὶ, τὰ ἐπιφωνήματα, οἱ κλάψεις. Μέσα στὴ συντομία καὶ λιτότητά της ἡ νεκρολογία τοῦ Πολυλᾶ στέκεται στὸ ὄψος ἀλλὰ καὶ ἀνυψώνει στὴν περιωπή καὶ στὴ σημασίᾳ του τὸ μεγάλο γεγονός, τὸ βαρὺ πνευματικὸ πένθος, ἀβάστατο, συγκλονιστικὸ γιὰ τὴν αἰσθηματική, τὴ γυναίκεια ψυχὴ του, δμῶς πόσο κατανοημένο, πόσο συγολικά ἀντικρυσμένο. Ο τόπος, τὸ Εθνος, ἡ ἀνθρωπότητα ἔχανε τὸν Ποιητή της. Απὸ παντοῦ ἀντηχοῦσε δ. δύσυρμός. Ομως, δίπλα στὸν Ποιητή χανδταν δεύεργέτης, δ. φίλος, δ. σύντροφος, δ. ἀνθρωπος — δ. δάσκαλος. Καὶ στὸ θρηνολόγημα αὐτοῦ τοῦ χαμοῦ συγκεντρώνει τὶς λακωνικὲς ἀλλὰ παλλόδμενες ἀπὸ ἀνέκφραστη συγκίνηση ἐλεγειακές φράσεις του δ. ἀφοισιωμένος μαθητῆς, βρέχοντας τὰ λόγια του μ' ἔνα καὶ μόνο λιτὸ δάκρυ ἀπ' τὴν ἀβυσσο τῆς λύπης του. Βλέπει δ. Πολυλᾶς τὸ χάσμα ποὺ ἀφήνει στοὺς κόλπους τῆς Ἑλληνικῆς γῆς δ. χαμός τοῦ Ποιητῆ, ἀλλ' ἀναπάυεται στὸν ἀγγελικὸ κόσμο τῆς ψυχῆς του. Κι ἀντὶ νὰ τελειώσει μὲ κοπετούς, παραθέτει τέσσερις στίχους τοῦ Ποιητῆ, σὰ νάθελε νὰ υπογραμμίσει τὴν

εύτυχία τῆς φτωχῆς μάννας, ποὺ θρηνώντας τὸ παιδί της καμαρώνει γιὰ τὸ κατόρθωμά της, ποὺ ἀξιώθηκε νὰ γεννήσει, ν' ἀποκτήσει ἔνα τέτοιο ἀνάστημα. Αὐτὸ τὸ μοιρόδγι μόνο ἔνας σολωμικὸς δινθρωπος θά τοκανε, γι' αὐτὸ εἴπα στὴν ἀρχή, πῶς περισσότερο ἀπ' τὸ Σολωμὸ μᾶς δίνει τὸν ίδιο τὸν Πολυλᾶ — καὶ συμπληρώνει τὸν Πολυλᾶ τῶν «Προλεγομένων». Τὸ κείμενο τῆς νεκρολογίας εἶναι τ' ἀκόλουθο:

Προχθὲς ἐπαράδωσε τὸ πνεῦμα δ. Κόμ. Διορύσιος Σολωμός. Ποῖον ἀνθρωπὸν ἔχασεν δ. Ἑλληνικὸς κόσμος, ἡ ἀνθρωπότης ὅλη, ἀρχετὰ καὶ μόνα τὸ δείχγουν ἡ σύναγγλικὴ ζωὴ του καὶ τὰ ποιητικά του ἔργα, ὡστε κάθε εἰκόνισις αὐτῶν εἰς τὴν παροῦσαν στιγμὴν ἥθελεν εἰραι περιττή. Ἄλλα περιττὸ δὲν εἶναι εἰς τὸ βαθὺ πένθος, δποὺ ἐπλημμύριος τές καρδίες τῶν κατοίκων τῆς Κερκύρας — δποὺ ὁ ἀείμνηστος μὲ ἀγάπη ἐπέρασε τὸ ἀνθος τῆς χαριτωμένης ζωῆς του, καὶ εἰδε, ἄχ! μόλις εἰς τὰ χαράματα⁽¹⁷⁾ τές γαληνὲς ἡμέρες τῆς γεροντικῆς ἥλικίας, δποὺ μὲ ὑπομονὴ καὶ μὲ πλοτινὸς διάλευτην εἰς τὴν ἀλήθειαν ὀδύματες τοὺς γλυκοὺς καρποὺς τοῦ νοός του, δποὺ τέλος ἀφήνοντάς μας εἰς τὰ δάκρυα ἀναπαύθηκε εἰς τὰ βάθη ἐκείνου τοῦ νοητοῦ κόσμου, τοῦ ὄποιον προαισθανόταν τὰ μυστήρια, καὶ εἰς τὸν διοῖον, καθὼς δ. ἵδιος εἶπε καὶ εἰς τὰς θυτερες ἡμέρες τῆς σκληρῆς ἀσθένειας του, δ. ἀνθρωπος βλέπει δῦλο τὸ Ἀληθές,⁽¹⁸⁾ — δὲν εἶναι, δχι, περιττὸ νὰ προσφέρῃ καὶ δ. ἐλάχιστος μίαν μαρτυρίαν τῆς ἀγάπης, τὴν δποίαν ἐκεῖνος εἶχε τὸ χάσμα μὲ τὸ ἀγγελικὸ τοῦ ἥδος⁽¹⁹⁾ ὡς νὰ εἶχε τὸση δύναμιν ἡ φλογερὴ του καρδιά, ὡστε ν' ἀναστήσῃ καὶ τὰ νεκρωμένα αἰσθήματα εἰς τὰ ξένα στήθη. Αὐτός, δ. δποίος εἶχε τὴν ἀρετήν, πούναι τὸ στεφάνι τῶν ἀλλων ἀρετῶν, τὴ γλυκεῖα ταπεινοφροσύνη, τόσο ἀληθινή, ὡστε ἀστόμωσε τὸ πικρὸ δόντι τοῦ φθόνου, αὐτός, ἀπ' ἐκεῖ δπον εἶναι, βέβαια δέχεται μὲ εὐγνωμοσύνη τοὺς στεναγμούς μας, καθὼς μὲ τρυφερὴ συγκίνησι ἐδεχότουν ζῶντας μεταξύ μας τὸ χαιρετίσμα τοῦ μικρότερον ἀνθρώπου.

“Η Κέρκυρα, ποὺ ἐχάρη εἰκοσιοκτὸ χρόνους τὴν σεβαστὴ τούτην “Υπαρξίη”, ἔχει τὸ πικρὸ προνόμιο νὰ βλέπῃ, σιμὰ εἰς τὸ πένθος, δποὺ σκεπάζει δῆτη τὴν Ἑλληνικὴ γῆ, τὸ χάσμα ποὺ ἀφήνει εἰς τοὺς κόλπους τῆς δ. θάνατος τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρός, τοῦ

(15) Μόνο δ. Γεώργ. Καλοσυρός τὴν ἀγαφέρει καὶ τὴν παραθέτει σὲ μιὰ παλιὰ μελέτη του δχι γιὰ τὸ Σολωμό ἀλλὰ γιὰ τὸν Ἱάκωβο Πολυλᾶ («Εστία» 1892 Α', σελ. 258-259). “Ο Καλοσυρός τὴν συγκεντρεῖ μὲ τὶς ἀκόλουθες κρίσεις: «Πόση ἀλήθεια αἰσθήματος μέσα στὴν ἀπλῆν αὐτὴν ἀπέρι θηραση τοῦ βαθύτερον πόρου! Πῶς μέσα στὴν ἀγή της σημιτήτη τούτου τοῦ λόγου, ποὺ θαρρεῖς δὲν θέλεις παρὰ μόνον οἱ δίλγοις καὶ ἐμέλετοι νὰ τοσούσους τὶς κρύψεις στὸ βάθος του, πῶς διαφαίνεται ἡ ἀγάπη, καὶ ἀφοσίωσις, δχι στὸ πρόσωπο τοῦ φίλου, ἀλλὰ καὶ στὶς ίδιες, ποὺ ἔκειτος ἐνορμώνε...». Πρβλ. Γ. Βαλέτα. Συμβολὴ στὴ σολωμικὴ Βιβλιογραφία. Απόσωμα πρώτο. Μυτιλήνη 1937, δρ. 39.

(16) «Τὰ Καθημερινά» (έφημ. Κερκ.). Παρόρτημα τοῦ δρ. 99 τῆς 12 Φεβρ. 1857. Τὸ κείμενο μέσα σὲ πένθημη κορνίζα. Τόσο ἡ νεκρολογία τοῦ Πολυλᾶ, δσο καὶ τὰ ἀλλὰ κείμενα καὶ οἱ πληροφορίες, ποὺ ἀνακοινώνων, δείχνουν δτι δὲν έγινε ἀκόμα ἔξαντλητικὴ έρευνα γιὰ τὸν ἔθνικὸ μας Ποιητή, καὶ δμῶς μερικοὶ Σολωμιστές έχουν τὸ θράσος τῆς ἀγνοίας καὶ τὴ διατυπωνίζουν.

(17) Εδῶ δ. Πολυλᾶς θέλει νὰ πῆ, δτι δ. Ποιητῆς πέθανε νέος σχετικά (σὲ ἡλικία 59 χρόνων), πρὶν προστάσαι νὰ χαρῇ τὶς ημυχες μέρες τῶν γηρατιών.

(18) “Ο στοχασμὸς αὐτὸς τοῦ Σολωμοῦ ἔχει σταχυολογηθῆ ἀπὸ μέρα στὸ σόμα τῶν «Προφορικῶν Στοχασμῶν» τοῦ Ποιητῆ (Νέα Εστία ΚΑ' 1936, 624).

πλούσιον ενεργέτη, τοῦ θερμοῦ φίλον, καὶ, ὡς πρὸς αὐτὸν μόνον, τοῦτος ὁ τόπος — τοῦ ὀποῖου μικρὴ παρηγορία ἀπομένει ἡ μεγάλη αὐτὴ καὶ ἀξιοδημητη δόξα νὰ τὸν ἔδιάλεξε δευτερη πατρίδα του, λέγοντας συχνὰ ἐδῶ Θ' ἀφῆσο τὰ κόκκαλα μου, — ἡ Κέρκυρα μόνη δύναται νὰ δέρῃ καὶ νὰ ασθανθῇ πόσο τέλεια εἰς τὸν Μεγάλος "Αἰδα, τὸν

ζποῖον κλαῖμα, ἐφαρμόζοντο οἱ ἑξῆς Στίχοι του:⁽¹⁹⁾

τι ὅτι γιὰ τὰ πόδιά σου, ΚΑΛΕ, κι ὅτι γιὰ τὴν κεφαλήσσι
ιρίους ὁ λίθος Εβγανε, χρυσὸς στεφάνῳ ὁ Ήλιος,
ὅπερ δὲν ἔχουν γιὰ σέ, καὶ γιὰ τὸ μέσα πλούτος.
Ομορφὸς κόσμος ἡθικός, ἀγγελικά πλασμένος!

Τῇ 11/23 Φεβρουαρίου 1857.

I. ΠΟΛΥΛΑΣ

Ι. ΆΔΕΣ ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΙΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ

1. 'Ο ἐπικήδειος τοῦ Σπ. Μελισσηνοῦ.

"Αφοῦ ἔμεινε ἄγνωστη ἡ νεκρολογία τοῦ Πολυλᾶ, φυσικὸς ἦταν νὰ διαλάθουν τὴν ἔρευνα τῶν σολωμιστῶν καὶ ἄλλα ντόπια νεκρολογῆματα, προερχόμενα ἀπ' τοὺς μαθητές, φίλους καὶ θαυμαστές τοῦ Σολωμοῦ. Τὰ νιάτα δὲν κρύβουν τίς συγκινήσεις ταύς, ὁ δὲ Σολωμὸς εἶχε τὴν οωκρατικὴ γηητεία τοῦ Διδάχου. Ο ποιητὴς Σπυρίδων Μελισσηνός⁽²⁰⁾, λησμονημένος σήμερα ἀλλ' ἀξιόλογος γιὰ τὰ δράματα καὶ τὰ ποιήματά του, πρωτοπόρος τῆς ποιητικῆς ιδέας, δαδοῦχος τῆς σολωμικῆς τάσης, δσο κράτησε κι ὅσο μποροῦσε, εἶχε τὸ ἀξιοθόνητο προνόμιο νὰ νεκρολογήσει τὸ Σολωμό ἐπίσημα μέσα στὴ Μητρόπολη. Ο ἐπικήδειος λόγος του δημοσιεύτηκε σὲ ντόπιο

φύλλο⁽²¹⁾. Είναι κάτι διαφορετικό, τὸ ἀντίθετο τῆς νεκρολογίας τοῦ Πολυλᾶ. "Ἄν εἶχε αἰσθηση, ὁ νεκρὸς ποιητὴς. Θά τὸν σταματοῦσε χωρὶς ἄλλο, γιὰ τὴ γλῶσσα του, γιὰ τὸ στόμφο του, γιὰ τὸ φόρτο του. "Εχει κάτι τὸ διθυραμβικό. "Ομως ἦταν ἐπίσημος λόγος, κι ὅτι θρηνολογοῦσε τὸ Σολωμό, ἀκολουθοῦσε τὴν ἀντίληψη τοῦ κοινοῦ, τὴ ρουτίνα, τὴν ἐπισημότητα. "Εχει δύμας τόσο παλμό. Καὶ τί θαυμασμό, τὶ εἰκόνες, πόση ἀρχαϊκὴ λεροπρέπεια! Δικό του ἀέρα. "Ἄν δὲν ἔκφράζει, στέκεται στὸ ὄψος τῆς στιγμῆς. Τὸν παραβέτω, γιατὶ ἔχει καὶ βιογραφικά στοιχεῖα. Φέρνει στὴ δημοσιότητα στροφές ἀπ' τὸ δεύτερο "Υμνο τοῦ Σολωμοῦ. Διασώζει καὶ δυὸ στίχους ἀπὸ ἄγνωστο ποίημα τοῦ Σολωμοῦ.

"Ἐφεσ καὶ Χάρος πάντοτε
δουλεύουντες ἐδῶ μάτου,
ὡς ποὺ καιρὸς ὁ γέροντας
νὰ κόψῃ τὰ φτερά του⁽²²⁾.

Οὗτος ἔμελε τὸ γλυκύτατον τοῦτο χεῖλος, διερχεισθε διὰ παντὸς οιδηρᾶ είμασμένη, τὸ ἐναρμόνιον τοῦτο χεῖλος, διερχεισθε καὶ κεκλεισμένον τὰς ἀνεργογομένας θέλει μαγεύει γενεάς. "Ἐφεσ καὶ Χάροι! ἔλξις καὶ καταστροφή! Τίς δὲ ἐκ τῶν δύο τούτων θεοτήτων μᾶς ἐλκύει ἐνταῦθα, Σολομέ⁽²³⁾? Τίς ἐκ τῶν δύο βαθεῖαν ἐγχαράττει λύπην καὶ εἰς τῶν παρευρισκομένων τὰς καρδίας, καὶ εἰς τὴν πενθοφοροῦσαν πόλιν καὶ εἰς τὴν Ἑπτάνηον καὶ εἰς ἄπαντα τὴν ἐλευθέραν καὶ μὴ Ἑλλάδα καὶ περαιτέρω καὶ περαιτέρω; "Ο μὲν Χάροις διὰ μᾶς ἐκ θερμάτων καταστρέφει ὡς κεραυνὸς βαρύγδουπος οἵμοις! κα-

ταστρέφει τὸν πολυπιμοσιανὸν ναὸν τῆς πλέον ἐναρμονίου, τῆς πλέον γλυκείας ψυχῆς. "Ἐφεσ δὲ καθαρός καὶ θεῖος πρὸς τὴν ἀπελθοῦσαν μεγαλόνοισαν, ἵως μᾶς προσοκαλεῖ εἰς τὰ λεφά ταῦτα ἐρείπια τοῦ ὑψηλοῦ πεαστοῦς οἰκοδομήματος, ἵνα καὶ ἐν τῇ καταστροφῇ ταῦτη ἀλλην περιλαμπῇ καὶ αἰσιωνὶαν διακρίνωμεν ζωήν. Καὶ ἴδοις η Ἀθαραστα στέφανον ἐξ οὐρανίων ἀνθέων ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τούτου ἐπιθέτει καὶ φάσμα πελώριον, φάσμα θεῖον, πάσαν λογοθεᾶς αἰσθανομένην ψυχὴν ἐκπλήσσουσα ἀφαρόλαβε. "Ἔγωδὲ ἐλάχιστος πάντων, ἐφ' ὑψηλῆς κατάταυτην τὴν στιγμὴν ἀνιπτάμενος σφαίρας, τῆς καρδίας τὴν λεπτὴν καθησυχάζειν, ἐνθεν μὲν τὴν σοβαράν τοῦ Λάρπου⁽²⁴⁾ καὶ ὑψηλὴν ἀντηχοῦσαν ἀκούων ἀρμονίαν, ἐνθεν δὲ τὴν ἀρμονίαν ἐκείνην τῶν λυρικῶν σου ποιημάτων, Σολομέ, ἥτινα εἰς τὰς καρδίας ἐνέχουσε τοῦ λαοῦ καὶ αἱ Ἑλληνικαὶ τοῦ λαοῦ καρδίαι διά παντὸς θέλοντοι διασώσει. "Ω, μετά ξίφους εἰς τὴν χεῖρα φαίνεται μου προσερχομένην νὰ βλέπω τὴν Ἑλευθερίαν, ὡς σὺ τὴν εἰδεῖς, Σολομέ, ἐκ τῶν λεφῶν τῶν Ἑλλήνων δοτῶν ἐξερχομένην. Καὶ ἴδοις — Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη τῶν Ἑλλήνων τὰ λεφά! — ἀνθη καὶ αὐτὴ ἐπὶ τοῦ νεκροῦ σου ρίπτει. Φανήρ δὲ πρὸς αὐτὴν λέγονταν μοὶ φαίνεται ν' ἀκούω: Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν δψη..., ποὺ μὲ βιὰ μετράει τὴ γῆ.

Ναί, φιλελεύθερον χεῖλος, ἀς ἀντηχήσωσι καὶ εἰς τὴν τρομερὰν ταύτην σκηνὴν διὰ τῶν γελέων μου οἱ στίχοι σου καὶ περὶ σου ἀς εἴπω δ, π.

(21) Εννοεῖ τὸ ποίημα τοῦ Σολωμοῦ «Ο Λάμπρος», ποὺ σώθηκε ἀποσπασματικό.

(20) Είναι στίχοι ἀπὸ τὴν "Ωδὴ τοῦ Σολωμοῦ • Εἰς Μοναχήν". Βλ. τὴν έκδ. Πολυλᾶ, δ. π. σελ. 166 κ.π. "Η στροφὴ στὴ σελ. 168, διόπου ἀντὶ κόψης ὁ Πολυλᾶς έχει τὸ φυσικώτερο καὶ λογικώτερο χάσμη καὶ ἀντὶ ὡς ποὺ καιρός (στρ. γ') δ Πολυλᾶς έχει: ὡς ποὺ δ καιρός.

(21) Τὸ δύομα τοῦ Ποιητῆ τεγγραφαν τότε πότε μὲ πότε μὲ ω. (Βλ. Γ. Βαλέτα Κριτικά στὸ Σολωμό, δ. π. σελ. 164).

μηρί τοῦ Βαυδόνος ἔφαλλες, τοῦ διὰ τὴν Ἑλλάδα πεσόντος.. Τοῦτον ἐμπιγνεύεις δύτας νέος — μιᾶς θεᾶ μελαδικής...⁽²⁵⁾ Αὕτη να! ή μελαδική θεά, ήτις σὲ τέον δύτα ἐνέπνευσε σιωπῆλή καὶ πάλιν οκυθρωπή καὶ περίλυπος παρόσταται παρὰ τοῦ ψεκόν. "Ω διαιτί ἀλὸ τοῦ ἀθανάτου στόματός της δὲν ἐκγέται καὶ πάλιν ὁ γαλμός τ' ἀπομακρύγγει τὴν βροντήν, ήτις ἀλὸ τοῦ χῶνος ἐξερχεται τοιούτον σκληροτάτου θανάτου, ήτις τρομερός ἀγνιβοζ ἐνθεν κάκειος καὶ αὐτὴν τὴν ἴστιν ἰδίαν πλήττει Βουλίην, ήτις πενθοφοροῦσα μετεπει τῶν ἄλλων ἀρχῶν διατίθα παρόσταται;

"Αφοῦ πρῶτον ἐκήρυξε τρομερώτατον κήρυγμα δὲ Σολομός ἀπέθανεν! Απέθανεν δὲ Σολομός! Ναί, ναί, ἐξηρυθή διὰ παντὸς τὸ ἀγλαβκαολον δέρδον τῆς νέας Ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἀπεισώλησε διὰ παντὸς ὁ μικρίτατος τοῦ γεωτίδου Παρνασσοῦ κύκνος. Ἐκῆλθε νὺξ ζοφερά, βαθεῖα, μεγάλη νὺξ καὶ ἐβιδιεψ τὸν ἀνδρα εἰς ὄπιον ἀλαφόν, ὄπιον αἰώνιον. Εἶδεν αὐτὴν ἀπερχομένην ἡ ψυχή καὶ θεωροῦσα τὸ παρόν αὐτῆς ἀλαφότερον καὶ ἐτοιμόσφεστον, καὶ ὅτα καὶ ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ παρελθόν προσήλωσε καὶ εἶδε γαλήνην καὶ εἶδεν οὐρανὸν εὖδιον καὶ γλυκύτατον, καὶ εἶδε τῆς ἀρετῆς τὴν δᾶδα περιλαμπή, διασχίζοντα τοῦ θανάτου τὰ νέφη καὶ ἥκουσε τὰς εὐγάς καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτῆς δεήσεις πλήθους δυστυχῶν ἀλεηθέντων, καὶ ἥκουσε τὰς εὐφημίας ἑκατὸν καὶ ἑκατὸν λογίων μεγίστων πεφωτιμένων ἀνθῶν καὶ οὐρανίαν αἰοθαυμένην χαράν καὶ ἔμπλους ὑπὸ θείου φόβου ἡτένιος πρὸς τὸν "Υψιστον τὸ βλέμμα, ἀποχαιρετῶσα μετὰ συμπαθείας τὴν οἰκουμένην ἀπασαν. "Ω δοῦμα τῶν δραμάτων τὸ ὑψηλότατον. Ιδού δὲ θάνατος, ίδού καὶ δ ἄνθρωπος.

Ποῦ είναι ἡ ζωηρότης τοῦ προσώπου σου! Ἡ ἐκφραστικότης τῶν ὀφθαλμῶν σου, ἡ ζωὴ ἐκάστης λέξεως! Επίστενον ἦγὼ ποιὲ ἀσθενεῖς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ σου γὰρ ἐκφωνήσω λόγους, διε πολιόν ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν δένδρων ἥκουνον Σὲ δμιλοῦντα περὶ τῆς τύχης τῆς νέας τῶν Ἑλλήνων ποιήσεως, διε συμβουλὰς πρὸς διεύθυνσιν τῶν σπουδῶν μου μοὶ ἔδιδες καὶ πατρικὰς ἐνθαρρύνσις; "Επίστενον ἦγὼ ποιὲ γὰρ ἵδω Σὲ ψυχρόν καὶ ἀκίνητον, Σέ, τὸν διὰ τοῦ "Υμνου σου φλογίσατα πᾶσαν Ἑλληνίδα ψυχήν; "Ω, διαιτή, τέκνον γλυκύτατον τῆς Ἑλλάδος, διαιτή διὰ παντὸς μᾶς ἀποχαιρετᾶς; Καὶ δὲ Ἡλιος λαμπρότατος ἀποχαιρετᾶ τὴν οἰκουμένην ἀπασαν καὶ ἀπασα ἡ οἰκουμένη συναυθάνεται τὴν στέρησίν του καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἀπαντα διηγοῦνται πρὸς ἄλληλα διὰ πικροῦ τυρος μειδιάματος, διε δὲ φωσφόρος καὶ ζωογόνος ἥλιος ἥδη κατακλίνεται, πλὴν πάλιν περιλαμπής, ὡς πρότερον, ἀνατέλλει, καὶ τὰ ζῷα καὶ τὰ φυτά τίαν ἀναλαμβάνοντα, οὕτως εἰπεῖν, ζωὴν πανηγυρίζουσιν ἐν τῇ φαιδρότητι αὐτῶν τὴν ἀνέγερσιν του. "Αλλὰ Σὺ δὲ ἀποχαιρετήσας ἡμᾶς, Σὺ δὲ ἀστιχὸ δερικοσμήσας τὸν Ἑλληνικὸν δρίζοντα καὶ τῆς θευκής δόξης τὸν στέφανον λαμπρύνας, ἔδυσας ἵνα μὴ πλέον εἰς τὰ ἔχης ἀνατείλῃς. "Ω ποῖος χωρισμός, δὲ ἀδελφοί! Ποῖος κοπετός! Ποῖος θρῆνος

ἐν τῇ παρούσῃ δολῇ! Δεῦτε οὖν ἀσπάσασθε τὸν πρὸ μικροῦ μεθ' ἡμῶν. Ναί, Σολομέ, λάβε παρὸν πνευματικὸν ἀσπάσμόν παρὸν ὅλης τῆς θευκότητος καὶ παρὸν ἀντῆς τῆς γλυκυτάτης σου Πατρίδος, ἡτις δακρύουσα σὲ ἀλοχαιρετᾷ, ὡς σὲ γλυκύτατα ἔχαιρέτας αὐτῆν;

Χαῖρε, Ζάκυνθος, Πατρίς μου,
τώρα. Θὰ σὲ χωρισθῶ⁽²⁶⁾.

Ναὶ καὶ αὐτὴν χωρίζεσαι διὰ παντὸς καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν Κόσμον καὶ καθαρώτατον ἀνίπτασαι πνεῦμα πρὸς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἀγγελικὰς χρεῖαι ἀγγελικῶς ἀνακράζουσαι: Χαῖρε, Σολομέ, χαῖρε, ἐκλεκτὸν οκεῖος τῆς Θείας Προνοίας. "Ἄλλ' οἶμοι! ἀπέρχονται τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα φάσματα, τὰ δύοτα ἐνθεος διος ἔβλεπον ἐνώπιον μου καὶ ὑπὸ τῆς λύπης μένει κεραυνόβλητος ἡ ψυχή μου, ὡς πᾶσα Ἑλληνικὴ ψυχὴ θέλει μείνη, διε θέλει ἀκούση: 'Ο Σολομός ἀπέθαγε!'>

2. "Ο ἐπιτάφιος ἀποχαιρετισμὸς τοῦ Ἔρμανου Λούντζη.

Μετὰ τὸ Μελισσηνὸν μίλησαν καὶ ἄλλοι ρήτορες, δὲ Γεωργίος Μαρκορᾶς⁽²⁷⁾, πατέρας τοῦ ποιητῆ Γερ. Μαρκορᾶ, δὲ Ἀντώνιος Δάντολος⁽²⁸⁾, δὲ Αναστάσιος Ξυδιᾶς⁽²⁹⁾, δὲ Αναστάσιος Τρύφων⁽³⁰⁾. "Αγνωστη δύμως

⁽²⁵⁾ Δὲν μοῦ είναι γνωστοί ἀπὸ διλλοῦ οἱ στίχοι αὐτοῦ σολωμικοί, οὗτε καὶ διος τὸ σῶμα τοῦ ποιήματος, διοῦθεν ἀποστάτηκαν. Φυσικά δὲ Μελισσηνὸς γνώριζε καὶ τὸ Σολωμό καὶ πολλοὺς στίχους του, κι ήταν σὲ θέση νὰ ξεχωρίσει τὶς ήταν δικό του καὶ τὶς υποβολιματο.

⁽²⁶⁾ Τυπώθηκε σὲ φυλλάδιο, Βλ. Legrand - Pernot Bibl. Ion. Paris 1910, τόμ. II, δρ. 1909.

⁽²⁷⁾ Οἱ λόγοι τοῦ Δάντολου καὶ τοῦ Ξυδιᾶ δὲν τυπώθηκαν οὔτε σὲ φυλλάδιο οὔτε σὲ σφημαρίδα, διο μοῦ ἐπιτέρπουν οἱ σχετικές έρευνές μου νὰ τὸ βεβαιώσω. Τὴν πληροφορία, διε ήταν μέσα στοὺς ρήτορες τῆς ήμέρας, μᾶς τὴ δίνει δὲ Σκ. Δὲ Βιάζης στὰ Προλεγόμενα τοῦ "Ἀπαντά Διον. Σολωμοῦ, Ζάκυνθος 1880, σελ. γλ.

⁽²⁸⁾ "Ο ἐπιτάφιος λόγος του τυπώθηκε σὲ Ιδιαίτερο φύλλο, Ιωας ἀνατυπωμένος ἀπὸ καμμιά ντόπια ἐφημερίδα. (1857). "Ο Τρύφωνας ἦταν μέλος τῆς Φιλαρμονικῆς Ἐταιρίας, ἀργότερα, νομίζω, δῆμος της ημέρας, καὶ τὴν πολιτικὴν κι ἔγινε παπάς. Διο δόγοις του ἐπικηδεύοντας ἀναγράφει δ. Legrand - Pernot, δ. π. δρ. 2258, 2739. "Έχω όπ" δῆμη μου ἀνάμεσα στὶς ἄλλα σκόρπια δημοσιεύματά του καὶ ἔνα γράμμα του στὴ Νέα Εποχή (ἔφημ. Κερκ., δρ. 196, 5, 1. 1862, 3γ - 4α), γράμμα διαφευστικό, διο παντηριάζει τὰ πολιτικὰ ἥδη τοῦ τόπου του... «παρήλθε καιρός ἀληθείας καὶ εἰλικρινοῦς προβάσεως, τὰ πάντα παρ' ἡμίν οὐδὲν ἀπέναντι τοῦ φεύδους καὶ τῆς ἀπάτης, ἐπικορυφώθεντων χάριν τοῦ κυκεώνος τῆς λεγομένης πολιτείης ἥδη μαλαίστρας καὶ ἀριθμητικοῦ συμφέροντος...» Ή πατρὶς τελευταῖον καὶ αὐτῇ διό τοῦς εδαρίθμους, δὲ γνώσιμός πρωτεύει, ἡ θευκότης ἐκιβδηλεύθη καὶ ἀγχός προσγυγνεται ἐκουσίως παρά τινων, ἡ κοινωνικὴ εὐημερία καταδιώκεται, τάφος ἀνεῳγμένος δὲ λάρυγξ τῆς διαπάλης, φόβητρον τῷ σεμνοπρεπεῖ πολίτη, οὐδετερότης ἀπόλυτος τοῖς ἔχεφροσιν, ὁποκρισίᾳ ὑπερβάλλουσα, ὁπολογισμούς πλάνης, στηλίτευσις ὑπερβολική, δπισθοδρόμησις τελική, τὸ κατά καθῆκον συμπαγές ἡμῶν λύκοις ξεσχίζουσι, δὲ λαός μὴ οὔτως ἥθοποιούμενος λακτίζει πρὸς κάντρα, καίτοι ἀπλοῦς καὶ ἀγνός θυσιάζεται εἰς τὸν βωμόν τοῦ Βασάλ... Θεὰ οὐσίαν ἥμας...» κλπ. "Ἐβαλα τὴν περικοπή αὐτῆς για νὰ παρουσιάσω καλλίτερα τὸν Τρύφωνα, που φαίνεται νὰ μήν είναι ξένος ἀπ' τὸν κύκλο τοῦ Σ. Σολωμοῦ, ώστόσο έχει μιᾶς ἀνώτερη ψυχονοστροπία.

⁽²⁵⁾ Παραθέτονται ἡ 7η, 8η, 9η, 10 στροφὴ ἀπὸ τὸ δεύτερο "Υμνο (λυρικὸ ποίημα τοῦ Σολωμοῦ, Βλ. τὴν Εκδοση Πολυλ. δ. π. σελ. 44 - 45).

άκριμα καὶ στὴν ἀπλῆ μνεία της παραμένει ἡ συγκινητική προσφώνηση τοῦ συμπολίτη καὶ φίλου τοῦ Σολωμοῦ. Ερμάνον λούντζη⁽⁸⁰⁾, τοῦ Ιστορικοῦ καὶ ποδιτεύομένου. Λίγα λόγια, αὐτοσχεδίως εἰπωμένα, σάν διπό μέρος τῆς ιδιαιτερης πατρίδας του, υστατος δισπασμός στὸ κοιμητήριο κατὰ τὴν ὥρα τοῦ ἐνταφιασμοῦ.

« Μετὰ τοὺς ἐπικήδειους λόγους καὶ τὰ ἐγκώμια τελευταῖα ἀγτηχεῖ ἡ φωνὴ μου εἰς τοῦτο τῆς τεθλιμένης ἀνθρωπότητος τὸ τελευταῖον καταφύγιον. Εὐπρόσδεκτος θέλει σοι εἶναι ἡ φωνὴ μου, ὡς ἀειμνηστὸς Συμπολίτα, διότι δι' αὐτῆς ἡ φίλη πατρίς σοι ἀποτελεῖ τὸ φίλων χαῖρε. Κατ' αὐτὴν τὴν στιγμὴν διεδόθη ἡδη εἰς τὴν Ζάκυνθον τὸ θλιβερὸν ἄκουσμα σὺ τὸ Πανελλήνιον ἔχασε τὸν Ποιητὴν του καὶ ἡ πατρίς μου τὸ ἔνδοξον τέκνον της. Μόνιμα διακρυρροοῦντα βλέψματα ἀντικρύζουσι πρὸς τὸ πλεῖον ἐκεῖνο, τὸ δποῖον ἔφερε τὴν ἀπαισιῶν εἰδησιν, μύριαι πάλλουσαι καρδίαι υπὸ σφοδρᾶς λύτης καταβεβλήμεναι μίαν μόνην αἰσθάνονται πικρὴν παρηγορίαν, τοῦ νὰ ἰδωσιν ἑξερχόμενα ἐκ τοῦ πλοίου ἐκείνου τὰ ιερὰ λείψανα τοῦ θρηνουμένου συμπολίτου. — Ω πατρίς μου! τὰ ιερὰ ταῦτα λείψανα ἡ ἀδελφὴ Κέρκυρα σήμερον κατέκτησε παριστῶσα εἰς τὸν ἑξεγενεισμένον κόσμον. Θέαμα ἀξιομηνύσυντον καὶ ἁντὶ τὴν ἐδόξασε τὸν "Ελλῆνα ποιητὴν δοξάσασα. — Εδῶ ἂς μείνωσι τὰ λείψανα ταῦτα, ἐδῶ ἂς συνέρχεται ἡ εὐσεβής καὶ μεγάθυμος κερκυραϊκὴ γεολαία, δπως ἐμπλέεται ἀθηναϊκῶν αἰσθημάτων. — Εδῶ ἂς διαφέρεται ἡ καρδία αὐτῆς ὑπὸ διαιπίφον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔφωτος, ὑπὸ τριψερᾶς πρὸς τὴν πατρίδα στοργῆς καὶ οὕτως ἀξιωθῆ ὑφαρσαλέως νὰ βαδίζῃ πρὸς τὸν ἔνδοξον προορισμὸν ἐκεῖνον, τὸν δποῖον γειό Κυρίου διὰ πάντα "Ελλῆνα ἐπεχάραξεν. Άλωρια σου ἡ μητήμη! »

3. Τὸ νεκρολόγημα τοῦ Μεχ. Ιδρωμένου.

"Απ' τὰ ὄρθρα ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸν τόπο, δγνωστα κι αὐτά κι ἀχρησιμοποίητα, ξεχωρίζουμε τὸ νεκρολόγημα τοῦ νομικοῦ καὶ δικαστικοῦ M. [Ιδρωμένου]⁽⁸¹⁾, δπου, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, μᾶς πληροφορεῖ διαέθανε « ἐκ πάθους τῆς καρδίας ». « Η θλιβερὰ ἀγγελία, λέγει, διαδοθεῖσα ἐν ἀκαρεὶ καθ' ὅλην τὴν πόλιν, διέχυσε γενικήν κατήφειαν καὶ ἡ Βούλη συνεδριάζουσα ἐπὶ σπουδαιοτάτῳ ἀντικειμένῳ διέκοψε πάραντα τὰς ἐργασίας της· εἰς δὲ τὴν ἀγδεῖαν τοῦ ποιητοῦ συνέρρευσαν αὐθαρμήτως διαι τὰξις τῆς Κοινωνίας... » Η "Επιτάνησος καὶ ἑξάχως ἡ Ζάκυνθος, καθὸ πατρίς τοῦ ἀθηναϊκοῦ αὐτοῦ ἀνδρός, στερεῖται ἐνὸς τῶν ζώντων αὐτῆς φρασμάτων της. » Ζοῦσε στὴ δεύτερη πατρίδα του « ἀγαπώμενος καὶ σεβόμενος παρὰ πάντων ». « Τὰ λαμπρὰ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φαντασίας προτερήματα δὲν ἔσαν τὰ

⁽⁸⁰⁾ « Τὰ Καθημερινά » (ἀφημ. Κερκ.) παράρτημα τοῦ δρ. 99, 12 Φεβρ. 1857, 1α - β.

⁽⁸¹⁾ « Τὰ Καθημερινά », δ. π. σελ. 1α [κύριο δρόμο].

μόνα κοσμοῦντα τὸν ἄνδρα. Εἶχεν αὐτὸς καρδίαν διαθετάτην καὶ ἡ πρός τὴν εὐποίησαν διάνοια του ἦτο δι' αὐτὸν ἡθὺ καὶ ἡθῶς ἀναγκαῖη, τὴν δποῖαν εἰχε καθ' ἐκάστην ἀφορμὰς τὰ ἱκανοποιῆ, προθυμοποιούμενος νὰ καταβάλῃ οἰονδήποτε πρόσκομμα ἀπήντα τυχὸν εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἔργου του ». « Εκτὸς ἀπ' τὸν "Υμνο, τὸ Λάμπρο καὶ μερικές « ὠδές », δὲν ἡθέλησε νὰ δημοσιεύσῃ ζῶν ὅλο το καί τοι οὐ πό πολλῶν φίλων παροτρυνθείην. Τὸ ἔθνος, δπερ πᾶσα στροφὴ τοῦ Σολωμοῦ είχε τὴν δύναμιν τοσοῦτον σφραγῶς νὰ ἡλεκτρίζῃ, δὲν δίνεται εἰ μὴ ζωηρῶς τὰ ἐπιποθῆται τὴν δημοσίευσην, ἀλερηθεῖται πειρατὴ καὶ ὀδιούμενης τοῦ ἀγδούς κατέστησε βεβαίως ἀριστονοργήματα. » Εν αὐτοῖς δ Σολομὸς θέλει εἰσθαι ἀθάνατος καὶ δι' αὐτοῖς ἡ πατρίς, ἡ σῆμαρον κλαίοντα, θέλει αἰωνίως σεμνύνεοθαι. » Πρῶτος δ Ιδρωμένος θέτει τὸ ζήτημα τῆς ἐκδοσης τῶν « Ἀπάντων » τοῦ Σολωμοῦ.

4. Τὸ Νεκρολόγημα τοῦ N. Μαυρογιάννη.

Παράλληλα μὲ τὸν Ιδρωμένο μὲ κύριο νεκρολογικό δρόμο του δ N. Μαυρογιάννη, διευθυντής τῆς « Παλιγγενεσίας »⁽⁸²⁾, τούλιζοντας τὸ ἀβάσταχτο πένθος, ἔκανε ἐπιτυχημένες νύξεις γιὰ τὴν τότε κατάσταση τοῦ τόπου. Τὸν χαρακτηρίζει « ἔθνικὸν ποιητὴν καὶ διμίμητον ὀμνωδὸν τοῦ ιεροῦ ἀγῶνος... »

Τῇ 16 Φεβρουαρίου ἀπέθηκεν δ ἀθηναϊκὸς ποιητὴς καὶ ἀμέρητος ὑμροφόδος τοῦ ιεροῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 Διονύσιος Σολομός· εὐτύχησε νὰ ἔη τὴν ἐλευθερίαν κινουμένην καὶ ἀγωνιζομένην, τὴν ἔγωροις καὶ μετ' ἐνθουσιασμὸν καὶ ἐμπνεύσεως μακρόθεν τὴν ἔχαιρετησε, ἀλλ' οἷμοι! δὲν εὐτέλχησε καὶ ἐπὶ τῆς γῆς τῆς γεννήσεως του νὰ τὴν ἀσπασθῇ!

"Αχ! τὴν πλάκα τοῦ τάφου κρατῇ!

καὶ ωλ' αὐτὴν τὰ κόκκαλά του, συνηγωμένα μὲ τὰ ιερὰ κόκκαλα τῶν ιερῶν προγόνων του, ώς ἐκεῖνα καὶ δμοῦ μὲ ἐκεῖνα καταδικασμένα εἶναι ν' ἀκούουν ἡδη εἰς τὴν ἐμπνευστικὴν φωνήν των,

Ν' ἀποκρίνωνται ἀπ' ἐπάνω κλάφες, ἀλυσσες, φωνές.

5. Τὸ στεφάνι τοῦ Αντώνη Μαρούσου.

Άργυρτερα δ παραγγωρισμένος σήμερα ποιητὴς στρατιωτικὸς Αντώνης Μαρούσος, ἀπ' τοὺς καλλίτερους τῆς σολωμικῆς δμάδας, φίλος ἐγκάρδιος τοῦ Τοπωθασεο, ἔστελνε ἀπ' τὴν Αθήνα τὴν ἀγγελία⁽⁸³⁾ τῆς ποιητικῆς του συλλογῆς « Λυρικὰ » σάν ἐπιμνη-

⁽⁸²⁾ « Παλιγγενεσία » (ἀφημ. Κερκ.) δρ. 3, 18.2.1857, 1α.

⁽⁸³⁾ « Τὰ Καθημερινά » (δ. π.) δρ. 110, 25.1.1857, σελ. 4γ.

μόσυνη προσφορά στὸ θάνατο τοῦ Δασκάλου του.

«Θρεμμένος, ἔγραψε, ἀπὸ τῆς ἀνίκητος καὶ θανατηφόρης μάρτυρος τοῦ Ἐλλάδος, τοῦ Κόμητος Διονυσίου Σολωμοῦ, ἡ κομοπλάστη ψυχῆ τοῦ ψπαλίου σήμερα στεφανωμένη ἀπὸ ἀνέσπερον φῶς λαμπρίζει τὴν ἀπειρηνή ὁδαιστήρια τοῦ Παραδείσου, τολμῶ, ἀφοῦ εἴδα τὰ ἐγκάρδια καὶ ἐλλιξιρινή δάκρυα χυμένα εἰς τὸν θάνατόν του ἀπὸ τὰ γῆγεια τέκνα τῆς Ἐλλάδος, τολμῶ νὰ φανερώσω εἰς τὸ φῶς στέχους διηρημένους εἰς Ἑρωτικά, Ἡρωϊκὰ καὶ Διάφορα...»⁽²⁴⁾.

6. Τὸ μνημόσυνο τῶν πατριωτῶν του.

«Ἀνταπόκριση⁽²⁵⁾ περιεκτικὴ ἀπ’ τὴν πατρίδα τοῦ Ποιητῆ πληροφορούσε τοὺς θλιμένους μαθητές καὶ φίλους, τὸ κοινό, τοὺς φιλότεχνους, τοὺς θαυμαστές, γιὰ τὸ «πάνδημον» μνημόσυνο, ποὺ διωργανώθηκε ἑκεῖ τὸ Σαββατοκύριακον τῆς Τυρινῆς (16 Φεβρ.) τοῦ 1857 μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Δεσπότη, «έκτιμῶντος

τὴν ἀριστόνοιαν τοῦ μεγάλου τούτου Ποιητοῦ». Κλῆρος, ὀρχές, σύμβουλοι, πρόξενοι, κόσμος. «Τῷ δοντὶ καὶ πένθος ἐτηρήθη κατ’ ἑκείνην ἡμέραν, ἐκλείσθησαν τὰ ἔργαστηρια, αἱ Λέσχαι, τὰ Ἀναγνωστήρια, τὰ δημοτικὰ καταστήματα καὶ Ἀρχεῖα, συνεπείᾳ τῆς προσκλήσεως καὶ τῆς ἐκφρασθεῖσῆς ἐπιθυμίας τοῦ φιλογενοῦς Ἀρχιερέως, καὶ τὰ πάντα ἀνήγγειλαν τὸ γενικὸν πένθος τῆς Πατρίδος». Μετά τὸ μνημόσυνο μίλησε δὲ ιεροκήρυκας Κ. Στρατούλης⁽²⁶⁾, συγγραφεὺς καὶ διευθυντὴς τοῦ Δημοτ. Σχολείου. «Ο λόγος τοῦ Στρατούλη χαρακτηρίζεται «σπουδαῖος, ἐπάξιος τῆς μνήμης τοῦ Ποιητοῦ, γλαφυρός καὶ λίαν συκινητικός, εὐδοκιμήσας παρὰ τῷ λαμπρῷ ἀκροστηρίῳ καὶ ἀπαντήσας εἰς τὴν προσδοκίαν ἀπάντων». «Ο λόγος τοῦ Στρατούλη δημοσιεύτηκε ἀργυρότερα σὲ ξεχωριστό φυλλάδιο. «Ο ἀνταποκριτής παρακάτω τονίζει διτὶ διμιλητῆς «ἀπέδειξε τὸν Σολωμὸν ἀσιδόν..., δαιμόνιον ἀνδρα καὶ μεγαλοφυέστατον ποιητήν».

Δ'. ΕΠΙΜΝΗΜΟΣΥΝΑ ΣΤΙΧΟΥΡΓΗΜΑΤΑ

«Ἄφθονα ποιητικὰ λουλούδια σκεπάσσανε τὸ νωποσκαμένο τάφο τοῦ Ποιητῆ. Κάτι ἀφάνταστο! «Ολοὶ ἔτρεξαν στὴ Μούσα ζητώντας ἐμπνευσην καὶ λόγια γιὰ νὰ ἐκφράσουν τὴ συγκίνησή τους. Θά τ’ ἀναφέρει αὐτὸ τὸ περιστατικό μὲ ἐγκαύχηση ἡ σολωμικὴ βιογραφία, γιατὶ εἶναι χαρακτηρι-

⁽²⁴⁾ «Ἡ συλλογὴ αὐτῆ τοῦ Μανούσου ἀργυροῦς νὰ δῃ τὸ φῶς. Κυκλοφόρησε μόλις στὰ 1876 μὲ τὸν τίτλο: Λειτουργία Ποιημάτων Ἀθηναί. Τύποις Ἐλλ. Παλιγγενεσίας, 1876, διποὺς (στὴ σελ. 216 - 219) δημοσιεύεται στὸ πρωτότυπο γράμμα τοῦ Ν. Τσαματού μὲ κρίσεις γιὰ τὰ ποιήματά του. Σὲ μετάφραση διωργανώθηκε πρωτόδημοσιεύτηκε τὸ γράμμα στὰ 1859 (Πρωτηγορήση, ἔφημ. Κερκ., ἀρ. 79, τῆς 14/26 Αὔγ. 1859, σελ. 3γ - 4α — τὸ πρωτότυπο πρωτόδημοσιεύτηκε στὴν Ιταλικὴ ἐφημερίδα L’ Oficina e ci’ ἀπὸ κεῖ στὴν ἔφημ. Genova). Σὲ γράμμα αὐτὸ δὲ διάστημας Ιταλὸς κριτικὸς γράφει διτὶ στὶς 10σάλλαβες δικτύα τοῦ Μανούσου «ἀναγνωρίζει τὸν μαθητὴ τοῦ Διον. Σολωμοῦ, ποὺ μ’ ἐπιτυχίᾳ κατάλαβε καὶ καλλιέργησε τὴν κομφότητα τοῦ Ιταλικοῦ μέτρου { di quel felice cultore e intenditore argutissimo dell’ eleganza e de’ numeri italiani }. Εἴθε, συνέχιζε, ἐξ οὗ καὶ οἱ Ιταλοὶ συγγραφεῖς νὰ γνωρίσουν τὴ ζωντανὴ γλώσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διπὼς ἀκριβῶς πολλοὶ ἵσακουστοι «Ἐλλήνες μελετήσαντε καὶ γράφαντε τὴν Ιταλικήν καὶ τοῦτο πιστεύων θά ἐπιτευχῆ, ἐὰν οἱ «Ἐλλήνες ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμα τοῦ Σολωμοῦ, καθὼς σεῖς [δ. Μανούσος δῆλ.], ἐὰν δῆλ. μεταχειρισθοῦν τὴ ζωντανὴ γλώσσα, ποὺ εἶναι ίσανη νὰ ἐκφράσει κάθε θρηλή ἰδέα καὶ κάθε εὐγενικὸ αἰσθητήμα, γιὰ δηποτὸν ἀλλητινὰ τρέφει εὐγενικὰ αἰσθητήματα καὶ ὑφήλες ἰδέες...». «Ο Μανούσος εἶχε πάρει μέρος στὸν ἀπελευθερωτικὸ πολέμους τῆς Βενετίας καὶ στὰ 1859 πήγε γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ στὴ Φλωρεντία.

⁽²⁵⁾ Εἰς Ζακύνθιος [Ἀνταπόκριση]. Καθημερινά (δ. π.) ἀρ. 102, 6 3 1857, Ζα - Β.

⁽²⁶⁾ «Ο λόγος τοῦ Στρατούλη δημοσιεύτηκε σὲ Ιδιαιτέρο φυλλάδιο (1857). «Ἐπίσης τὴν ἴδια μέρα μίλησε καὶ δὲ ιερεὺς Νικολ. Κατραμῆς καὶ δὲ λόγος του τυπωθήκε ἐπίσης σὲ φυλλάδιο (1857). Σὲ λίγες μέρες (23 Φεβρ. 1857) έγινε νέο μνημόσυνο στὴν πατρίδα τοῦ Ποιητῆ (φιλολογικὸ συλλείτουργο). Μίλησαν πολλοὶ λόγιοι,

στικὸ τῆς ἀπήχησης, ποὺ εἶχε δὲ θάνατος τοῦ Ποιητάρχη, ἔστω καὶ ἀν τὰ αὐθόρμητα ποιητικά ἑκεῖνα δινθη δὲν ἥταν δινάλογα μὲ τὶς ἀξιώσεις τῆς σολωμικῆς τέχνης οὕτε μὲ τὸ μέγεθος τοῦ χαμοῦ. «Υστερα ἀπὸ τὰ γνωστὰ ποιήματα τοῦ Γερασίμου Μαρκορᾶ καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη, ἡ μᾶλλον πρὶν ἀπ’ αὐτά, φιλόμουσοι νέοι, ἀνακατεμένοι μὲ τὴ δημοσιογραφία καὶ τὴν πνευματικὴ κίνηση τοῦ τόπου, δημοσιεύεται ἐλεγεῖα στὸ θάνατο τοῦ Σολωμοῦ δ. Χ. Μουρίκης, δ. Νικ. Δηλέος, δ. Σπυρίδων Κάλλος, δ. Παναγιώτης Πανᾶς, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι. «Η στιχοπλημμύρα αὐτὴ κατέκλυσε τὰ δημοσιογραφικὰ τραπέζια καὶ ἥταν κάτι πρωτόφαντο στὰ χρονικά. Τὰ αἰώνια, τὰ εύσυγκινητα νιάτα μιᾶς ἐποχῆς κι ἐνδὲ τόπου, ποὺ εὐτύχησε νὰ χαίρεται τὴ σολωμικὴ παρουσία, νὰ δέχεται τὴν εὑρεγετικὴ τῆς ἀκτινοβολία, ἔστω καὶ μέσα στὴ σιωπὴ τοῦ Ποιητῆ!...»

α') «Ἡ ὁδὴ τοῦ Χ. Μουρίκη⁽²⁷⁾ ἀπ’ τοὺς

πρῶτος δ. Ιωάννος Τυπάλδος, ποὺ δὲ λόγος του εἶναι δὲ καλλίτερος ἀπ’ δόλους τούς ἐπιμνημόσυνους, δ. Αναστ. Λαμπρούδης Ιερεὺς (μίλησε «ἔξ απρόσπου διώρως γράφει»), δ. Θεόφιλος Φραγκόπουλος, γέος διδάκτορας τῆς νομικῆς, δ. Η. Χειτης, δ. Λ. Ζήρος, δικηγόρος. «Ολοὶ αὐτοὶ οἱ λόγοι του πωπόθηκαν σὲ Ιδιαιτέρα φυλλάδια τὸν ίδιο χρόνο. Δὲν ωτέρησε σὲ νεκρολογικὰ δημοσιεύματα καὶ δὲ τόπος τῆς Ζακύνθου (Πρβλ. Γ. Βαλέα Συμβολὴ στὴ Σολωμικὴ βιβλιογραφία. «Απόσωμα πρῶτο. Μυτιλήνη 1937, ἀρ. 37). «Ἐπίσης Ψ. Χ. Νεκρολογία τοῦ ἐνδόξου ποιητοῦ τῆς Ἐλλάδος Κομ. Ιππ. Διον. Σολωμοῦ. Φιλολογική Εφημερίς τῆς Νεολαίας (περιοδ. Ζακ.) Α' 1857 σελ. 14 - 16. «Ἐπίσης τὸ περιοδ. Σπινθήρ τῆς 10 Φεβρ. 1857 ζανατόπωσε, κατά τὴν πληροφορία Λ. Χ. Ζώη, τὸ λόγο τοῦ Γεωργ. Μαρκορᾶ (πρβλ. τὴ σημ. 24).

β') «Ὕποθέτω πώς εἶναι τοῦ Μουρίκη, χωρὶς νὰ

Παξούς έχει παλμό σὲ πολλά σημεῖα. Πολύστιχη, ἀναπαιστική, ἀπηχεῖ τὴ συγκίνηση τοῦ στιχουργοῦ, ποὺ ξέρει πῶς τὰ φτερά του εἶναι κομμένα καὶ βάζει γιὰ μοτίβο τοὺς Εὐριπίδειους στίχους: «*Ἐστηκες, ὡς κάκιοις, τῇ νεάνιδι — οὐ λεπλον, οὐδὲ κόσμον ἐν χερσὶν ἔχων...*^(*)». «*Ἄν τὸ ποίημα δὲν ἔχει μεγάλη ἀξία, ἡ ἐκλογὴ τοῦ μοτίβου εἶναι χωρὶς ἄλλο ποιητική καὶ προδιαθέτει εὐνοϊκὰ τὸν ἀναγγώσθη.* Καὶ πάλι μὴν πῆς πῶς ἡ ἀξία του εἶναι μικρή. Κι ἀκριβῶς γιὰ νὰ φανῆ παραθέτω Ἑνα ἀπόσπασμά της:

Μὲ τὶς Μούσες, Παρθένοι Ἐλληνίδες,
τὸν παρθένο δαιδάλον σας θρηνήτε,
ὅσες χάρες γιὰ σᾶς κι ὅμνους εἴπε,
τόσουμ θράγους καὶ σεῖς γι' αὐτὸν πῆτε...
Δὲν δηλέον! τὰ μαῦρα ντυμένες
κλαῖτε; κλαῖτε κι ἀντάμα καὶ μόνες.
Δάκρυα δὲς τρέξουν ποτάμι γιὰ κεῖνον,
ποὺ ὅμνους δλοι θὰ φάλλουν οἱ αἰῶνες.
Στὸν χορὸν δὲν θωρεῖ τὰ δραῖα
γλυκά μάτια σας πλειδ καὶ τὰ κάλλη
καὶ τὰ ὀλόχρυσα μαῦρα μαλλιά σας
τὸ γλυκόφωνο στόμα δὲν ψάλλει ...
Κλάψτε, κλάψτε! Ποτὲ μοιρολόγι
ἔρημη μάννα, ἀταίριαστο ἀηδόνι
νὰ μὴν πῆ δμοια+ ποτὲ πικρά τόσο
νὰ μὴν κλάψῃ τὸ ταῖρι τρυγόνι.
Δὲν ἀγάλλεταις δχ! ἡ χρυσή του
καρδιά πλειδ, πῶς δ κόρφος σας γάλα
λευτεριάς ἔτοιμάζει κι ἀνδρείας ...
πλέον δὲν φάλλει γιὰ σᾶς δσματ⁺ ἄλλα.

β) Τὸ ἑλεγεῖο^(*) τοῦ δικηγόρου καὶ δημοσιογράφου μὲ Ἰταλικὴ μόρφωση *N.* Δηλέον εἶναι γραμμένο σὲ στροφές καὶ σὲ μέτρα τοῦ σολωμικοῦ *Ύμνου*. «*Ἐννιά στροφές ἀνακαλοῦν τὴν τραγουδημένη ἀπ'* τὸ φάλτη Λευτεριά γιὰ νὰ κλάψει τὸ μεγάλο χαμό. «*Ωραία μίμηση!*

Μοναχὴ κι ἀπελπισμένη,
μοναχὴ σου, Ἐλευθεριά,
τώρα ἔμεινες καθύμενη
δρφανή στὴ δυστυχία.

Πές μου τώρα ποιὸς θὰ κράξῃ,
ποιὸς θὰ κράξῃ Ἐλευθεριά;
Πές μου τώρα ποιὸς θὰ θάψῃ
τῶν Ἐλλήνων τὰ ιερά

κόκκαλα καὶ νὰ ἔμφυχωσῃ
μὲ τραγούδια ἔλληνικά
τὰ παιδιά σου καὶ νὰ ὀφωσῃ
τὸ θένος δλο δχ τὴ σκλαβιά;

εἶμαι καὶ βέβαιος. Δημοσιεύτηκε στὰ *Καθημερινά* (δρ. 126, 24 Αὔγ. 1857, 4γ).

(**) «Ο, τι δηλ., δὲν εἶχε φτερά ἡ Μούσα του γιὰ νὰ θρηνήσει τὸ χαμό του Ποιητάρχη. Τὸ μοτίβο αὐτὸ δείχνει τὸ X. M. σοβαρό καὶ διαβασμένο νέο».

(*) *Καθημερινά* (δ. π.) δρ. 102, 6 Μαρτίου 1857, 3α. β. «Ολες - δλες 9 στροφές. Ἀδύνατο νὰ τὶς παραθέω δλες. «Ο N. Δηλέος [Di Leo] τόπωσε σὲ φύλλο καὶ μιὰ νεκρολογία (1857) γιὰ τὸ Σολωμό. (πρβλ. Legrand - Pernot δ. π. B' δρ. 1907).

Κλάψε, κλάψε, μαυροφόρα,
χόσε δάκρυα δχ! συμφορά!
τέλος ἔφθασεν ἡ ὥρα
εἰν^τ τὰ μέλη του νεκρά...

γ') *Η δεκατετράστιχος ὁδὴ τοῦ Σπ. Κάλλου*^(*) δὲν εἶναι κατωτερη ἀπ' τὶς προηγούμενες. Παραθέτω τὰ δυὸ τρίστιχα τοῦ Σονέττου μὲ τὴ θαυμάσια προσωποποίηση τῶν Μουσῶν. Τοση εἶναι ἡ θλίψη, ποὺ ὑπάρχει φόβος νὰ πέσουν κι αὐτές νεκρές ἀπανω στὸ θρηνολογούμενο Ποιητή — μητέρες χαροκαμένες. Θαυμάσιο!

Σὺ δέ, σκιά Ομηρική, κατέβα μὲ τὰς δλλας
ἀπὸ τὰ θφη Παρνασσοῦ νὰ δαφνοστεφανώσῃς
τὸ σῶμα ποὺ σφικτά κρατοῦν αἱ Μούσαι στὰς ἀγ.
[καλας.]

Κι ὅταν τὰ μοιρολόγια τους μὲ βόγγο ξεφωνήσουν,
στὸν Χάρο τον ἀκοιμητὸν τὸ λείφανον νὰ δωσῃς
μὴν ἀπ' τὸν πονον τὸν πολὺν πέσουν καὶ ξεφυγή-
[σουν.]

δ') *Τὸ Ἐπίγραμμα Παναγιώτη Πανᾶ*^(*) τοῦ γνωστοῦ ποιητῆ, νέου τότε ἀκόμα, ἐφτάστιχο, ἀμετρο, ρηχό, πρόχειρο, θαυμίσεται καὶ θρηνεῖ τὴ σύγχρονη πολιτικὴ κατάσταση τοῦ τόπου, δπου, καθὼς τὸν παρουσιάζει, δ φάλτης δὲν εύτοχησε νὰ δῃ πραγματοποιημένο τὸ ἴδαινο του, τὴ μορφὴ ποὺ τραγούδησε. Ήστοσο μάς ἀποζημιώνει δ φλογερὸς Πλανᾶς μ' ἐνα σημειωμένο τὸ φύλον τοῦ φύλλου. Είμα του πρὸς τὴ σύνταξη τού φύλλου. Παράλληλα ἀποτελεῖ καὶ τὴν καλλιτερη κατακλεῖδα τῆς ἐπιθανάτιας ἐκείνης στιχοπλημμύρας.

«Παρακαλῶ νὰ καταχωρίσητε... τὸ ἐπόμενον ἐπίγραμμα εἰς τὸν τάφον τοῦ μεγίστου τῶν ποιητῶν Σολωμοῦ. Οἱ κύριοι Δηλέος καὶ Κάλλος θὰ χαρώσι βεβαίως, διατὰ ίδωσι καὶ νέου συνάδελφον, ἀλλ' δ ἀοιδημος Σολωμὸς εἶμαι πεπεισμένος, διε ἄν η-
ξενος, πῶς ἡμεῖς οἱ τρεῖς θὰ φρηνήσωμεν τὸν θάνατον του, δὲν ηθελεν ἀποθάνεις ἀκόμη.

[15 Μαρτίου 1857] Παναγιώτης Πανᾶς.

ε') *Νεκρικὸ Δουλοῦδι* μὲ τὴν ὑπογραφὴ «*Ἐργμίτης*^(*)», ἑλεγεῖο σὲ μοτίβο δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Παραμοιάζει τὸ Σολωμὸ μὲ δεύτερο φωτεινότερο «*Ηλιο!*..

«Ο «*Ηλιος* βγαίνει κόκκινος μαυρομελανιασμένος
δίχως νὰ τὸν σκεπάζουνε τοῦ οδρανοῦ τὰ γνέφια.
— «*Ηλιε, τι βγαίνεις κόκκινος μαυρομελανιασμένος;*

(*) Καθημερινά (δ. π.) σελ. 3β.

(*) Παλιγγενεσία (δφ. Κερκ.) δρ. 9, 25 Μαρτίου 1857, σελ. 4γ. Τὸ στέλνει ἀπ' τὴν Κεφαλληνία. Γιά μιὰ νεκρολογία τοῦ Πανᾶ πρβλ. τὴ σημ. 32.

(*) Παλιγγενεσία (δ. π.) δρ. 4, 23 Φεβρ. 1857, 1α. «*Ἐργμίτης πιστεύω νὰ είναι δ Παναγῆς Ε. Σκαλποσόνης* ἀπ' τὴν Κεφαλληνία. «*Ισως δμως νὰ είναι κι δ K. I.* (Μαυρογιάνης, γιατρός, καθηγ., τοῦ Πανεπιστημίου κλπ († 1861) ποὺ ζύραψ τὶς «*Ἐπιστολές τοῦ Κερμίτης*. Πρβλ. νεκρολογία Μ. Σ. Ιδρωμένου. Παρατηρητής (Κερκ.) δρ. 194, 11/23 Δεκ. 1861, 3β - 4α).

— «Έχθις πού έβασιλευα καὶ ἔγερνα τῇ ράχῃ
νίδς "Ηλίος ἀναφάνηκε κι ἐλαυνε δλη ἡ χτίση.
"Η λάμψη του μ" ἐσκότισε κι ἀκόμα βγαίνω μαύρος.
Πετάχθηκε σάν δαστραπή ἀπό "να μοναστήρι
κι ἔχθηκε σ" ἔνα νησί δγυνάνται τῆς "Ηπείρου.
Κι δυο ἡ ράχη τοῦ βουνοῦ νὰ μὲ σκεπάσῃ πλέρια,
τὸν εῖδα καὶ ἔγύρισε μὲ τὴν ὅγληγόραδα,
κι ἐμβῆκε στὴν "Αγιά Σοφία, στὸ μέγα μοναστήρι.
Τὸ λόγο δὲν ἀπόσωσε, τὸ δόγο δὲν ἀπώπε,
ποὺ μαύρη τρέχει εἰδηση, πάς στῶν Κορφῶν τὴν νῆσο,
ἐπέβανε δ Σολωμός δ ποιητῆς δ μέγας,
ἔκείνος ποὺ ἐπλούτισε μὲ δόξα τὴν "Ελλάδα.
Κλάφτε, πουλιά, τὸν ποιητή, ἀντάμα καὶ σεῖς δατρα!
"Ω Οὐρανέ καὶ "Ηλίε μου κι ἀχνόχλωμο Φεγγάρι,
δροσοντύμενη "Ανοική, ἐλευθεριά "Ελλήνων,
τοῦ φάλτη σας διθάνατος τοῦ ἑκλεισε τὰ χείλη!
Καὶ σεῖς τὸ ματρολόγημα μὲ τὴν "Ελλάδα πιάστε.

ε) "Αλλα στιχουργήματα Παράλληλα Ε-
βλεπαν τὸ φῶς τὰ ποιήματα τοῦ Γερ.
Μαρχερά (43) καὶ τοῦ Αριστ. Βαλαωρίτη (44),
τοῦ Γαλάζου Πολυλά (45), τοῦ Παν. Βορέως (46)

καὶ ἄλλων. «Ο θάνατος τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ ἔγινε παρ' ἡμῖν, γράφει σύγχρονη ἐφημερίδα, ὑπόθεσις διαφόρων λυρικῶν ἀσμάτων. Ἐκτὸς τῶν εἰς τὰ «Καθημερινά» καταχωρισθέντων εἶδομεν εὐχαρίστως τὴν ωραίαν φύην τοῦ Κερκυραίου κ. Γερασίμου Μαρχορά, ἐπιγραφομένην τὸ «Πρῶτο Ψυχοσάββατο» (47). Χαίρομεν δὲ δυνάμενοι πρὸς τούτοις ν' ἀναγγείλωμεν, δτὶ διὰ στίχων ἐμπνευσθέντων αὐτάς τὰς πρώτας ἡμέρας, καθ' ἃς τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἐπενθοφόρησεν διὰ τὸν ἔνδοξον αὐτοῦ Ποιητήν, δ Λευκάδιος κ. Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, συνέθεσε ὅμνον οὐκ ἀνάξιον τοῦ μεγάλου ὅμνωδοῦ τῆς "Ελευθερίας. Ο ὅμνος οὗτος, κοινοποιηθεὶς ίδιαιτέρως καὶ εἰς ἡμᾶς, εὑρίσκεται ἡδη ὑπὸ τὰ πιεστήρια τοῦ Ἐρμοῦ, ἐξ ὃν προβαίνων μετ' οὐ πολὺ εἰς φῶς μετ' ἄλλων ποιηματίων, θέλει ἀποδείξει καὶ πάλιν τὴν "Επτάνησον τροφὸν καὶ μητέρα οὐχὶ ἀσήμων τοῦ Πανελλήνου ἀοιδῶν. Τ. [ερζάκης]» (48).

Ε'. ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΤΟΥ Ν. TOMMAZEO

Ο μεγάλος Ιταλός διανοητής καὶ κριτικός Ν. Tommaseo (49), πού γνώρισε καὶ στενά σχετίστηκε καὶ πρῶτος ἀπ' τοὺς ξένους, ισως καὶ καλλίτερος, κατανόησε τὸ ποιητικὸ

(43) "Η ὥδη του βγῆκε σὲ ξεχωριστὸ φύλλο, ἀπ' δ; που ξανατυπώθηκε στὴν: Πανδώρα (περ. "Αθ.) τόμ. Η σελ. 22-23.

(44) "Η ὥδη τοῦ Βαλαωρίτη δημοσιεύθηκε πολὺ δργά στὶς 4 'Απρίλη 1857 στὴν ἐφ. Καθημερίνα (δ. π.) ἀρ. 106, 4 'Απρ. 1857, 3γ - 4α. "Ἀρχίζει: "Ἐλλάς νὰ μαθ. φάρεσ . . . διαφορετικὴ ἀπ'" τῇ «Δάφνη καὶ τ' ἀηδόνι», ποὺ δημοσιεύθηκε στὰ «Μνημόσυνα» (1857). "Ο Βαλαωρίτης είχε καθυστερήσει νὰ καταθέσει τὸ ποιητικὸ στεφάνι του στὸν τάφο τοῦ Σολωμοῦ, γι" αὐτὸ δημοσιεύθοντας τῇ «Δάφνη καὶ τ' ἀηδόνι» κι ἐδώ καὶ στὰ «Μνημόσυνα» σπεύδει νὰ βεβαιώσει, ἐπικαλούμενος μάλιστα καὶ μαρτυρίες φίλων, δτὶ τὸ ἐλεγείο αὐτὸ τῶγραφε τὴν ίδια μέρα, που «δ ποιητὴς παρέδωκε τὸ πτερύνα». Είχε φαίνεται παρεξηγηθῆ ἀπ' τοὺς κύκλους τῶν μαθητῶν τοῦ Σολωμοῦ ή σιωπὴ του. "Ετοι ἔξηγείται καὶ ἡ δηλωση τοῦ Τερζάκη, δην χωρὶς κανένα λόγο καὶ ποὺν ἔκδοθή τὸ ποίημα ἔρχεται ν' ἀναγγείλει τὸ ἐλεγείο τοῦ Βαλαωρίτη.

(45) "Η πρώτη ἔκδοση, ίσως νὰ ἔγινε σὲ φύλλο, δπως ἡ τοῦ Μαρχερά (πρβλ. τὴ σημ. 39). "Η πληροφορία τοῦ Βελλιανίτη, δτὶ δημοσιεύθηκε στὴν "Εφημερίδα Κερκύρας δὲν είναι σωστή, γιατὶ τέτοιο φύλλο, δσο ξέρω, δὲν εβγαίνε τότε στὴν Κερκύρα. "Οπωδή ποτε τὴν ὥδη τοῦ Πολυλάδη βρίσκεται κανεὶς πρόχειρα στὶς «Διαλέξεις περὶ "Ελλήνων Ποιητῶν τοῦ 18^ο αἰ.» Εκδ. Β' σελ. 240.

(46) / Παν. Βορέως) "Ωδὴ ἐνταφιαστικὴ κλπ. (σχῆμα 40 1857). Μὲ τὴ σημείωση, δτὶ ἡ ὥδη αὐτὴ δινήκει στὰ νεκρολογήματα τῆς ίδιαιτέρης πατρίδας τοῦ Ποιητῆ. Πρβλ. τὴ σημ. 32.

(47) Βλ. τὴ σημ. 43.

(48) Βλ. τὴ σημ. 44 (δ. π.).

(49) "Ο Tommaseo ἔγραψε πολλά - πολλές φορές γιά τὸ Σολωμό. Πρβλ. Βογιατζάκη - Τωμαδάκη Σολωμικὴ Βιβλ. Χανιά 1934, ἀρ. 169, 329, 336, 337, 338, 340, 354. Πρβλ. καὶ τὴ σημ. 31 στὴ μελέτη μου αὐτῆς. Πρόσθετες δτὶ δ Τομμασεο μετάφρασε σερβικά τραγούδια στὴ δημοτικὴ μας γλώσσα (πρβλ. τὴ θαυμάσια μελέτη τοῦ M. Θ. Αδωναρη. Tommaseo, traducteur des chantes Servites en Grec. Prague. Extrait des Compte-rendus du 1er Congrès des Philologues Slaves. 1930).

ψος τοῦ Σολωμοῦ, ἔγραψε κατὰ τὸ Νοέμβρη τοῦ 1856 ἔνα θαυμάσιο κριτικὸ ἀρθρο, δπου μᾶς δίνει τὶς ἐντυπώσεις του ἀπ' τὴν προσωπικὴ ἐπαφὴ του μὲ τὸ Σολωμό. Πολύτιμο ἀρθρο, μοναδικὸ μέσα στὴ βιβλιογραφία τοῦ Σολωμοῦ, δπου ἔνα δυνατὸ κριτικὸ πνεῦμα προσπαθεῖ νὰ συναντηθῇ ύστερος ἀπὸ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ μιά μεγάλη δημιουργικὴ φυσιογνωμία. Τὸ ἀρθρο αὐτὸ τὸ μετάφρασε δριστοτεχνικὰ στὴ δημοτικὴ δ Καλοσυγοῦρος (50) καὶ εἰναι προσιτό στὸν καθένα, ἀγνοεῖται δημος ἡ χρονολογία τῆς πρώτης του δημοσίευσης καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς ἀνατύπωσής του. Καὶ πρῶτα - πρῶτα πιστεύεται πῶς γράφτηκε στὸ θάνατο τοῦ Σολωμοῦ, ἐνῷ δημοσιεύτηκε καὶ διαβάστηκε ἀπ' τὸν Ποιητὴ κατὰ τὶς πρῶτες ἡμέρες τῆς τελευταίας ἀρρώστιας του, που ήταν τὸ τελικὸ χτύπημα ποὺ ἔμελλε νὰ τὸν στείλει στὸν τάφο. "Εχει λοιπὸν σημασία νὰ ξέρουμε πῶς φωτίστηκαν οἱ τελευταίες του κρίσιμες ἡμέρες ἀπ' τὸ παρήγορο κι ἔξυψωτικὸ φῶς τῆς κριτικῆς ἀναγνώρισης καὶ τοποθέτησης, καμωμένης ἀπὸ μιά διεθνῆ φυσιογνωμία τῆς περιωπῆς τοῦ Tommaseo. Μεγαλείτερη σημασία ἔχει δ τρόπος, ποὺ ἀναδημοσιεύτηκε σὲ ντόπια ἐφημερίδα γιά νὰ διαβαστῇ μέσα στὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ Ποιητῆ. Δόθηκε λοιπὸν ἀπ' τοὺς μαθητές του, τὸν Πολυλάδη ισως; σὲ ντόπια ἐφημερίδα (51) κι ἀναδημοσιεύτηκε στὸ παράρτημά της στὶς 24 τοῦ Δε-

(50) Παρνασσός ΙΣΤ' 1894, 532 - 535.

(51) Καθημερίνα (δ. π.) ἀρ. 92, 24 Δεκέμβρη 1856, Παράρτημα σελ. 2α-γ. Τὸ ιταλικό κείμενο.

κέμβρη 1856 μὲ τὴ δῆλωση τῆς σύνταξης: «Παρακαλούμεθα νὰ καταχωρήσωμεν τὸ ἐπόμενον ἀρδρον», σά νὰ ἐπρόκειτο γιὰ προγήρυζη πλειστηριασμοῦ ἢ γιὰ δικαστικὴ ἀπόφαση καὶ δχι γιὰ ἔνα σημαντικώτατο φιλολογικό χρονικό, ποὺ ἐπρεπε νὰ χάρεταιστῇ ἀπ' τὸν τοπικιστικὸ κατά τὰ ἄλλα ἔγχωριο τύπο: ἡ καθιέρωση, ἡ εὐρωπαϊκὴ διάδοση ἐνὸς «Ἐλληνα ποιητῆ! Δημοσίευτηκε καὶ πάλι Ιταλικά, χωρὶς μετάφραση ἡ περίληψη, χωρὶς σχόλια ἡ προλογίσματα, ἐκτὸς ἀπ' τὴ ξηρὴ αὐτὴ δῆλωση τῆς ἐφημερίδας. Τί νὰ εἶχε προηγηθῆ ὅμαγε; Φυσικά ἡ ἀναδημο-

σίευση αὐτὴ ἀνταποκρινόταν στὴ ρητὴ ἡ ἀδηλη ἐπιθυμίᾳ τοῦ Ποιητῆ. Ἰσως μὲς ἀπ' τὸ κρεβάτι τοῦ θανάτου του νὰ τὴ ζήτησε ἡ νὰ τὴν προκάλεσε μὲ τὴν ἰκανοποίηση ποὺ ἔδειξε δὲν ιδιος. Πάντως σὲ ίδιαίτερο φύλλο ἡ φυλλάδιο δὲν κυκλοφόρησε, ὅπως πιστεύουν παλαιότεροι βιβλιογράφοι (53), οὔτε ἀποτελεῖ ἐπιθανάτιο ἡ μεταθανάτιο δημοσίευμα γιὰ τὸ Σολωμό, ἀλλὰ δημοσιεύτηκε στὴν Ιταλικὴ ἐφημερίδα τοῦ Τουρίνου «Il Diritto» (giornale Piemontese), φυσικά κι ἀβίαστα τρεῖς περίπου μῆνες πρὶν ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ Σολωμοῦ (54).

ΣΤ'. ΟΙ ΜΕΤΑΘΑΝΑΤΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

«Ἀνακοινώνω ἐπίσης πληροφορίες σχετικές μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Πολυλᾶ. Ἐνα χρόνο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ποιητῆ εἶχεν ἀποφασιστῇ ἡ ἔκδοση τῶν «Ἀπάντων» του μὲ τὴν πρωτοβουλία τῶν μαθητῶν του Πολυλᾶ, Μαρκορᾶ, Μάτεσι καὶ Κουαρτάνου. Οἱ προκαταρκτικὲς τεχνικὲς κι ἀκδοτικὲς λεπτομέρειες, ἡ συνεννόηση μὲ τὸν ἀδερφό του, ἡ ἀπόφαση κλπ. ἀργησαν φαίνεται νὰ τακτοποιηθοῦν, καὶ μόλις μετὰ ἔνα χρόνο, στὶς 31 τοῦ Γενναρή 1859, κυκλοφοροῦσε ἡ ἀγγελία τῆς ἔκδοσης (55), δχι μὲ ἐμπορικό, ἀλλὰ μὲ καθαρὰ πνευματικό κι ἐπιστημονικό σκοπό, δπως ἥταν ἡ συγκέντρωση τοῦ ἔργου κλπ. Ἰδού ἡ ἀγγελία:

ΛΗΛΟΠΟΙΗΣΙΣ. Ἐπειδὴ μέλλει ἐντὸς ὅλιγου νὰ ἔξελθῃ ἐκ τῶν πιεστηρίων μου πολυτελῆς «Ἐκδοσίς τῶν Συγγραμμάτων τοῦ Κόμ. Λ. Σολωμοῦ ἀκριβῶς διαρθωμένη, ἐν ἡ συμπεριληφθῆσονται τὰ πολύτιμα ἀνέκδοτα, δσα εὐδέλησαν μετὰ τὸν θάνατὸν του — καὶ ἐπειδὴ γενικῶς ἐπιχρειεῖ ἡ ὑπογραφα, καὶ εἰδικῶς μεταξὺ τῶν φίλων τοῦ δοιδίμου Ποιητοῦ, ἡ ἐπὶ βεβαίων βάσεων ἀρειοφέρη πεποιθησίς (56), διει ἐκτός τῶν νῦν σωζομένων συγγραμμάτων ὁ μακαρίτης εἶχε συνθέσει καὶ διεργα, τὰ δποὶα ἀπωλέσθησαν, διὰ τοῦτο προσκαλεῖται δοτὶς κατέχει συγγράμματα ἡ ἴδιογραφα ἡ ἀντίγραφα τοῦ Κόμ. Λ. Σολωμοῦ, νὰ τὰ προσφέρῃ, εἴτε παρακαταθέτων ἀντὰ εἰς χεῖρας τοῦ Μητροπολίτου, ἡ δι' οἰουδήποτε ἄλλου μέσου ὁ δὲ Κόμ. Λημήτερος Σολωμός, ὁ ἀδελφὸς τοῦ δοιδίμου Ποιητοῦ, εἴναι πρόδυνος νὰ τὰ ἔξαγοράσῃ διὰ γενναίας ἀγτυμοιβῆς. Τοῦ δὲ προσφέροντος δωρεὰν σύγγραμμά τι τοῦ Κόμ. Λιονιστοῦ Σολωμοῦ, γενήσεται ἐντυμος μνεῖα εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ δωριθῆσεται αὐτῷ ἐν ἀντίτυπο. Ὁ ἐκδότης Ἀντώνιος Τερζάκης.

(53) Legrand-Perrin Bibl. Ioni. (δ. π.) B' ἀρ. 1908. Τὸ ίδιο κι οἱ Βογιατζάκης - Τωμαδάκης Σολ. Βιβλ. δ. π. ἀρ. 153, ποὺ στηρίζονται στὸ Legrand, δπως δά σ' ὅλη τὴν ἔργασία τους ἀργάζονται ἀπὸ δεύτερο χέρι, ἀκολουθῶντας τοὺς παλαιότερους βιβλιογράφους. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ δέτουν τὸ δημοσίευμα μέσα στὸ 1857 καὶ τὸ θεωροῦν ίδιαίτερο ἀντίτυπο, ἐνῶ είναι τὸ συνθισμένο παράρτημα τῆς ἐφημερίδας, τυπωμένο ἀπ' τὴν μιά μεριά.

(54) Ποβλ. τὴν παραπ. σημ. 8.

(55) Η Φωνὴ τοῦ Ιονίου καὶ ὁ Ρήγας. Ἐφημερὶς πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ. (Ζάκ.) ἀρ. 37, 31 Ιαν. 1859, 4γ.

(56) «Ολα τὰ υπογραμμισμένα δικά μου.

«Ὑπογραμμίζω μερικὰ σημεῖα τῆς ἀγγελίας αὐτῆς καὶ πρὶν κάνω τὶς σχετικές παρατηρήσεις προτιμῶ νὰ δώσω τὴν πρώτη ἀνώνυμη κριτικὴ τῆς ἔκδοσης (56), ποὺ εἶχε συντελεστῇ καὶ κυκλοφορήσει μέσα σὲ δικτύο περίπου μῆνες (Φλεβόρης - Οκτώβρης 1859).

«Ἐξεδόθησαν δαπάνη κ. A. Τερζάκη «Διονυσίου Σολωμοῦ: Τὰ Εδρισμένα». Εἰς ταῦτα προέταξε προλεγόμενα μὲ βιογραφικά ἀφηγήσεις δ. κ. I. Πολυλᾶς, ἀναλαβὼν τὴν τακτοποίησιν τῶν ίδιογράφων καὶ συνενώσας εἰς ἐν τὰ κολοβωμένα ἀποσπάσματα, ὑψωσεν ὡς ἐκ λειψάνων ναυαγίου τεχνικὸν μηνύμενον εἰς τὴν διάσημον εὐφυίαν τοῦ Σολωμοῦ. Βαθυτάτην ἐντύπωσιν ἐνεποίησαν εἰς ἡμᾶς τὰ διασωθέντα, διειράστα ὡς ἀνάρρωστα ἐκ τοῦ ποιητικοῦ στεφάνου του φύλλα διεσκόρπισε θύελλα τις, ήτις ἐπῆλθε κοι κατεπλάκωσε διὰ βαθυτάτης δμήκλης τὰ γρατιὰ καὶ δλοσχερῆ ποιήματα, ἀτιναζῶν δὲ ποιητῆς ἀπεμηδίνενσεν εἰς πολλοὺς φίλους καὶ οικείους του. Ο κύριος Πολυλᾶς περάστει οὕτω πως τὰ «Προλεγόμενα»: «Ἀμποτε νὰ μὴ ἀργήσῃ ἡ ὁρα, νὰ φανερωθοῦν τὰ ἀκόμη σωζόμενα συγγράμματα τοῦ μακαρίτου, ώστε τὸ βιβλίον νὰ μὴ σταθῇ ὡς ιστορικὸ μηνύμενο τοῦ τρομεροῦ κινδύνου, εἰς τὸν δποῖον ενδιόσκονται, ἐπιβουλευόμενα ἡ ἀπὸ τὴν αἰσχροκέρδεια ἡ ἀπὸ τὸ φθόνο, τὰ καθαρὰ γεννήματα τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς μεραλοφυΐας». Μή ἀπαγείρατες εἰς τὸ δποῖον διερχόμενα βιβλίον αντοσχεδίους τινας στίχους τοῦ Σολωμοῦ ἐπὶ τὸ ἀγγλικοῦ κοιμητηρίου τῆς Ζακύνθου, ἐκδίδομεν τούτους ὡς σμικρὰς λαμπτυνόδιας τῆς ἐν μέρει κεκρυμμένης εὐφυΐας τοῦ ἀνδρὸς ὃν δὲ βαθυτάτην καὶ ἀπελπιστικὴν ἔκλειψεν. Γιὰ ἐκεία τὰ μνήματα — έρμα βουβά — ἐκεία τ' ἀδάκρυτα — ζοῦντε ψηλά... [βότο τὸ κομμάτι]. Μαρθάνομεν ἐκ κυκλοφορούσης καὶ παρ' ἡμῖν ἀγγελίας τοῦ φιλογενοῦς κ. Ιεροκαπόν Μαρτζαβίνου Κεφαλλῆρος, διει ἐν Βιένη ἐκδίδεται νέα τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ συλλογή. Εἰθε ν' ἀποβῇ αὐτὴ πληρεστέρα τῆς τοῦ κ. A. Τερζάκη καὶ ἀπὸ τὰ κολοβά αὐτὰ μέλη νὰ παρονταισθῇ ἐν τῇ εὐρείᾳ καὶ πλήρει μορφῇ τοῦ ὁ μηνύμενος ἀστήρ, τοῦ δποῖου ἀκτίνες τινὲς διαστι-

(56) Η Φωνὴ τοῦ Ιονίου καὶ ὁ Ρήγας. Ἐφημερὶς πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ. (Ζάκ.) ἀρ. 4, 24 Οκτ. 1859, 4γ.

χώς ἀπό ἔρειπίων μέχρι τοῦδε ἀντανακλώμενοι».

‘Ἄπ’ τὰ δυὸ κείμενα, διαπιστώνεται 1) τὸ ἐνδιαφέρον, ἡ ἐνεργητικὴ πρωτοβουλία τοῦ ἀνδερφοῦ τοῦ Σολωμοῦ Δημήτρη γιὰ τὴν ἔκδοση, 2) ἡ ἀναμφίβολη ἀπώλεια σολωμικῶν χειρογράφων, 3) ἡ διάχυτη κατάσταση τῆς σολωμικῆς δημιουργίας, σκορπισμένης σὲ χειρόγραφα ἢ στὴ μνήμη φλών καὶ οἰκείων, 4) ἡ δχι καὶ πολὺ ίκανοποιητικὴ ἐντύπωση, ποὺ ἔκανε στοὺς θυγαρδούς ἡ ἔκδοση τοῦ Πολυλᾶ, 5) ἡ ἐπίδια τῆς ἀνεύρεσης χαμένων χειρογράφων. Ποιά νῦν διμος τάχα ἡ θύμα, ποὺ σκόρπισε τὰ πλήρη χειρόγραφα τοῦ Σολωμοῦ; Ποιά διμήλη βαθυάτη τὰ καταπλάκωσε; Σὲ ποιό γεγονός ἀναφέρεται ὁ κριτικὸς του, ποὺ πιστεῖ ἀπ’ τὴν ἀνωνυμία του νομίζω πώς ξεχωρίζω τὸν συμπολίτη τοῦ Σολωμοῦ Κωνστ. Λομβάρδο. Μήπως ὅπονοεὶ τὴν ἀσθένεια τοῦ Ποιητῆ «ποὺ εἰς τοὺς ὑστεριῶν δυὸ χρόνους τῆς ζωῆς τον ἐθάμπωντε κάποτε τὴν λαμπρότητα τοῦ νοός τοι»,⁽⁶¹⁾ Μόνος του λοιπὸν ἔσχισε τὰ «καθαρὰ γεννήματα τῆς ἀγαθότητος καὶ μεγαλοφυΐας»⁽⁶²⁾ του; ‘Η τὰ ἔξαφάνισε τὸ χέρι τοῦ φθονεροῦ, τοῦ κλέφτη ἢ τοῦ καπήλου; ‘Ο «Πόρφυρας»⁽⁶³⁾, τὸ τελειότερο κομμάτι του, ἥταν τελειωμένος καὶ ἔτοιμος γιὰ ἔκδοση! Τι ἔγινε ὅματε; ‘Ισως εὐτυχήσουμε κάποτε νὰ λύσουμε τὰ προβλήματα αὐτὰ μὲ τὰ τρομερά καὶ μυστηριακά ἔρωτηματικά τους! Τότε νέο φῶς θά χυθῇ καὶ στὴ σολωμικὴ ἔρμηνεια.

‘Αλλὰ πρὶν κυκλοφορήσει ἡ ἔκδοση τοῦ Πολυλᾶ, ἀγγελία νέας ἔκδοσης κυκλοφοροῦσε ἀπ’ τὸν Ιεροδ. Εὐθύγενο Μαντζαβίνο. Εὐτύχησα νὰ βρῶ καὶ τὴν ἀγγελία αὐτή, διποὺ γνωστοποιεῖται ἡ ἔτοιμασα νέας ἔκδοσης (ἡ πρώτη στὰ 1857 στὴν ‘Αθήνα’)⁽⁶⁴⁾. ‘Ο ἔκδότης ὑπόσχεται δτὶ «Θέλοντοι προστεθῆ καὶ τινὰ ποιήματα τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ ἀνέκδοτα μέχρι τοῦδε», ἐνῶ διευθυντὴς τῆς ἔφημερίδας, ἀφοῦ ἔξυμνήσει τὴν πληρότητα τῆς ἔκδοσης (ἴσται πληροφορία) καὶ τὴν ἀφιλοκέρδεια τοῦ ἔκδότη, τονίζει δτὶ «ἡ δημοσίευσις τῆς δευτέρας ταύτης ἔκδοσεως θέλει γίνει δοονούπω»⁽⁶⁵⁾. ‘Αλλὰ ἡ ἔκδοση τοῦ Πολυλᾶ

(61) ‘Ιάν. Πολυλᾶς, Προλεγόμενα κτλ., (δ. π.) σελ. ν’.

(62) ‘Ιάν. Πολυλᾶς, δ. π. σελ. νδ’.

(63) ‘Ιάν. Πολυλᾶς, δ. π. σελ. μθ’ (πρβλ. καὶ σελ. 288-289).

(64) Γ. Βαλέσσα, Κριτικά στὸ Σολωμό. Φιλολογ. Νέος Κόσμος V, Ιουλ. 1935, σ. 165. Στὸ κεφ. Οἱ ἐπιθανάτεις ἀνέκδοσεις τοῦ Σολωμοῦ.

(65) ‘Η ἀγγελία μὲ τὸ σχόλιο τῆς σύνταξης δημοσιεύτηκε στὴν ἐφ. Κερκ. Νέα Εποχὴ ἀρ. 73, 30 Σεπτ. 1859, 4γ. «Οτις πρὸ δύο ἡπέδε ἑπεριόδους ἐν ‘Αθήναις μετὰ τοῦ κ. Α. Δαλλαπόρτα τὴν ἔκδοσιν τυπῶ ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ ἀθανάτου τῆς ἀθνακῆς τῶν ‘Ελλήνων ἀγαγενῆσιος ὑμεδαδοῦ Α. Σολωμοῦ, ὄνδιλος ὀμφατίλιος ἵστον τὰ τέλη τῆς ‘Ελλάδος μετ’ εὐηγενίας ἥδελον ἀναδεχθῆ τὸ ἀξιόπατον τοῦτο τῆς νέας ‘Ελληνικῆς ποιήσεως προϊόντος. Άλι προσδοκίαι μου ἔδεικνεθησαν πληροφορία, καθότι δέν παρθένον εἰσέπει δυὸ ἡπέδε τῆς ἔκδοσεως τοῦ εἰρημένου βεβίλου καὶ ἴδου τοῦτο πανιελῶς ἔδειπλεν, ἡ δὲ καθ’ ἐπάγηματος αὐτοῦ ἀναζητήσους καθιεστᾶ ἀπαισθητούσαν τὴν ἀλλειψιν αὐτοῦ. ‘Οδεν πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς ἀλλειψεως ταύτης ἐπιχειρῶ τὸ δεύτερον ἥδη τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἴδιου ὅπε τὸν τίτλον «δ. Σολωμός». ‘Απαρτία τὰ γραφαὶ

σταμάτησε κάθε κίνηση τοῦ Μαντζαβίνου, ποὺ ούσιαστικά δὲν εἶχε φαίνεται νὰ προσφέρει τίποτε τὸ καινούργιο — οὔτε ἔνα κομμάτι. Καὶ οιώπησε. ‘Ο συνεργάτης του δύμως Α. Δαλλαπόρτας συνέχισε ως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του τὶς φαντασιοπληξίες του γιὰ κιβώτια μὲ θησαυρούς [πνευματικούς] καὶ χειρόγραφα ἀνέκδοτα τοῦ Ποιητῆ⁽⁶⁶⁾.

Συμπληρώνοντας μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ δσα στὴ μελέτη μου «Κριτικά στὸ Σολωμό» ἔγραψα γιὰ τὴν πρώτη ἔκδοση ποιημάτων του στὰ 1849 στὴν ‘Αθήνα, σημειώνω δτι καὶ δ τύπος τῆς ιδιαίτερης πατρίδας τοῦ Ποιητῆ χαιρέτησε τὴν προσπάθεια ἐκείνη «μὲ πάλλουσαν καρδίαν» καὶ συνηγόρησε παροτρύνοντας τὸν Ποιητὴ νὰ βγάλει στὸ φῶς τοὺς κρυμμένους θησαυρούς τῆς ψυχῆς του «ἀνεκτίμητον τοῦ ἔθνους φιλολογικὴν περιουσίαν»⁽⁶⁷⁾.

Στὴν ἔκκληση - ἀγγελία τοῦ Τερζάκη ἀνταποκρίθηκε μόνο ἔνας ἀνώνυμος. Αὐτὸς ἀνακοίνωσε τέσσερα ἐπιγράμματα τοῦ Σολωμοῦ, ποὺ δημοσιεύτηκαν δυὸ περίπου μῆνες πρὶν νὰ κυκλοφορήσει ἡ ἔκδοση τοῦ Πολυλᾶ, σὲ ντόπια ἐφημερίδα⁽⁶⁸⁾, μὲ τὴν ἀκόλουθη σημείωση: «Μᾶς κοινοποιοῦνται τὰ ἔξης τέσσαρα ἀνέκδοτα τοῦ Σολωμοῦ, ἐπὶ τῷ διποίων θέλομεν ἐπιφέρει τὰς κρίσεις μας ἐν καιρῷ δέοντι». Οἱ κρίσεις αὐτές, ποὺ δὲν ἔγιναν οὔτε τότε οὔτε ἀργότερα, δσο ἔρω απ’ τὶς ἔρευνές μου πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, τὶς δραγες νὰ ἀφορούσαν; Τὴ γνησιότητα ἔτα περιστατικά, ποὺ ἔδωσαν ἀφορμή νὰ γραφοῦν αὐτὰ τὰ τέσσερα ἐπιγράμματα; ‘Η μήπως τὴ μορφή; ‘Η τάχα τὴ γλώσσα; ‘Οπωδήποτε ἀνακοίνωθηκαν τότε τὰ ἐπιγράμματα: 1) Εἰς εἰδησιν θανάτου (ποὺ δ Πολυλᾶς Εύρ. 339 τὸ ἐπιγράφει «Εἰς ‘Αρπαγα», 2) Εἰς νεανίαν (ποὺ δ Πολ. Εύρ. 339 τὸ ἐπιγράφει «Τὸ Ψίχαλο»), 3) Λογόγριφος (Πολ. Εύρ. 187: Λητίγμα), 4) Δέρ μ’ ἀγαπᾶς⁽⁶⁹⁾

ποτὴ ματα», ἐνῷ πρὸς τοὺς ἐν τῇ ποώτῃ ἔκδόσεις θέλοντα προστεθῆ καὶ τινὰ ποιήματα τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ ἀνέκδοτα μέχρι τοῦδε. Πεποιηθὼς διεὶς δευτέρα αὐτῇ ἔκδοσης κατὰ πολλὰ πλεονεκτούσα τῆς πρώτης, οὐχ ἡ πτονταί τῆς σύλληψης τῆς εδμανοῦσας παραστηθεῖσαν ἐπιστολούμενοι ἀποδοχῆς, ἔξαιρουμενοι τὴν συνδρομήν τῶν ἀλανταχοῦ δημογενῶν. ‘Η τιμὴ αὐτοῦ δρίζεται εἰς 1½ δοαχ. πληρωτάδε εἰς τὴν παραλαβὴν τοῦ βιβλίου. Παρακαλοῦνται οἱ κ. κ. συνδρομηταὶ νὰ οημεῖσι καθαρῶς τὰ δινόματα των, ἵνα μὴ προκληθῇ δυσκολία εἰς τὴν ἐπιτύπωσιν αὐτῶν. ‘Ἐν Βιάνη τῆς Αδριατίδας κατὰ μῆρα Σεπτέμβριον 1859. ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΜΑΝΤΖΑΒΙΝΟΣ Ιεροδάμανος».

(68) N. A. Βέη ‘Ο Σολωμὸς καὶ δ Ανδρέας Γ. Δαλλαπόρτας. Πρωτα 15 Αύγ. 1942.

(69) Τὸ Μέλλον (Ἐφ. Ζακ.) Α' 5, 29 Ιαν. 1849, 38. ‘Ἐπαναλαμβάνει ἔνα μέρος τοῦ προλόγου τοῦ Μ. Βρετοῦ. Μὲ τὴν πληροφορία αὐτή διασφεύδεται δ κ. Ν. Β. Τωμαδάκης, ποὺ θεωρεῖ τὴν ἔκδοση τοῦ Βρετοῦ στὸν «Αἰώνα» τυχαία καὶ ἀσήμαντη (πρβλ. τὴ σημ. δ). Στὴν ίδια ἐφημερίδα ἀναγγέλνεται καὶ δ παρασημοφορία τοῦ Σολωμοῦ μαζὶ μὲ δυὸ ἄλλους, τὸ Ζαμπέλιο καὶ τὸ Μουστοξύδη νομίζω.

(70) Νέα Εποχὴ (Ἐφ. Κερκ.) Αρ. 66, 8 Αύγ. 1859, 4α - β. Συντάκτης δ Γεράσιμος Μωραΐτης.

(71) Παραλλαγές ἀπ’ τὴν ἔκδοση τοῦ Πολυλᾶς. Καὶ τὰ λούλουδα... (στίχ. 1), κι ώς κι αὐτά... (στίχ. 4).

(Πολ. Εύρ. 186 ἀρχικότιτλο). 'Απ' αὐτὰ κανένα δὲ σώθηκε στὰ χειρόγραφα τοῦ Ποιητῆ, ἀλλά, δπως γράφει ὁ Πολυλᾶς (Εύρ. 348) «στὴ μνήμη τῶν φίλων...». Γιὰ πρώτη φορὰ τυπώνονται ίσως τὰ δυό μόνο ἐπιγράμματα, τὸ 1ο καὶ τὸ 4ο, συνεπῶς δλα δὲν εἰναι ἀνέκδοτα, δπως τὰ παρουσιάζει ὁ ἔκδοτης τους. Τὰ ἀλλα εἶχαν δῆ τὸ φῶς πρωτύτερα. Τοῦ Ζου (Λογόγριφος = Αἴνιγμα) τὴν πρώτη δημοσίευση ἔκανα γνωστὴ στὴ μελέτη μου «Κριτικά στὸ Σολωμό» (**) στὰ 1935. Πρωτοδημοσιεύτηκε στὴν πρώτη συνολικὴ ἔκδοση ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ στὸν «Αἴνα» στὰ 1849. Τοῦ Ζου γιὰ πρώτη φορὰ σήμερα ἀνακοινώνω τὴν ἀρχικὴ δημοσίευση, ἐνδιαφέρουσα πολὺ, γιατὶ κοντὰ στὴ χρονολογία μᾶς δίνει καὶ τὰ περιστατικά, ποὺ ἔδωσαν ἀφορμὴ νὰ γράψει ὁ Ποιητὴς τὸ σατυρικὸ αὐτὸ ἐπίγραμμα. Στὰ 1849 μὲ τὴν ἐλευθεροτυπία ἀναπτύχθηκε στὸ περιβάλλον τοῦ Ποιητῆ Ἐντονη δημοσιογραφικὴ κλίνηση. Βγῆκαν, δπως ήταν φυσικά, πολλὲς ἐφημερίδες πολιτικές, σατυρικές κλπ. 'Ανάμεσά τους ξεχώριζε ἡ ἐλληνοϊταλόφωνη Τὸ Τιμόνι μὲ ὑπεύθυνο ἀκόδητη τὸν Fr. Tommasi, ἀγνωστό μου ἀπ' ἄλλο. Τὸ «Τιμόνι» εἶναι ἡ πρώτη ἐλληνικὴ ἐφημερίδα στὴ δημοτική, γραμμένη στὸ ἐλληνικὸ τῆς μέρος σὲ μιὰ πολὺ ἀπλῆ καὶ ζωντανὴ γλῶσσα,— λαϊκή. Εἶχε πολιτικὸ καὶ σατυρικὸ χαρακτῆρα. 'Η γλῶσσα τοῦ «Τιμονιοῦ» παραξένεψε τοὺς συντοπίτες του καὶ προκαλοῦσε σχόλια. Σ' ἔνα ἀπ' τὰ πρώτα κιόλας φύλλα (**) διαβάζουμε τὴν ἀκόλουθη ἀπάντηση, γραμμένη ιταλικά:

AMENITÀ

Στὴν ἄκρη! κάνετε τόπο στὴν Οὐρανότητά του, τὸ μεγάλο Παραηρητή, ποὺ βρίσκεται βάρβαρη τῇ γλῶσσα, ποὺ μ' αὐτὴν ἐκφράζεται τὸ «Τιμόνι», καὶ φτύνει στὰ μούτρα τὴ δημοσιογραφία τοῦ 'Ιονίου. Διάβολε, ἐπούτοι οἱ σχολαστικάκηδες μὲ κάλτος κουδουνάτες καὶ μὲ φτερὸ στὰ πιστά εἶναι ἀληθινὰ εὐγενικοὶ καὶ καταδεχτικοὶ; κι ἀξίζει γιὰ τὴν ὥρα νὰ τοὺς ἀφιερώσουμε ἡναὶ ἐπιγραμματάκι, γραμμένο (κοίτα ἀτυχία!) σὲ τούτη τῇ γλῶσσα μας τὴ μισοβάρβαρη, ποὺ αὐτοὶ σταυρικά τους πρέπει νὰ τὴ βροῦν δλότελα τοῦ γούστου τους· πρῶτο γιατὶ οὗτε αὐτοὶ οὔτε δλη τους ἡ ἡλίθια φάρα ἡ τωρινή, ἡ περασμένη καὶ ἡ μελλούμενη δὲν θάξεις νὰ κάνει κάτι, ποὺ νᾶξις ἡναὶ μόνο ἀπὸ τοὺς τέσσερις στίχους τον' ἔπειτα, γιατὶ ἀποτελεῖ τὴ βραβίωση τοῦ σεβασμοῦ μας γιὰ τὴν ἀξία τους· καὶ τέλος γιατὶ μᾶς φαίνεται ταυτισμένο σ' αὐτοὺς μὲ μεγάλη ἀπιτυχία. 'Ιδού το!

Σὲ βλέπω πάντα ποὺ κυλᾶς—
Γιὰ πές μου, φίχαλο, ποὺ πᾶς;
Ποῦ πᾶς δμπράς δπίσω;
— Τὸν κόσμο νὰ φωτίσω.

(**) Γ. Βαλέτα Κριτικά στὸ Σολωμό, δ. π., σελ. (161).
(**) Τιμόνι, Α' 14, 15 Αύγ. 1849, 4β. Στὸν δρ. 11 βρίσκουμε ἔνα ποίημα σχετικά καλό, δπου μιὰ παρέβεντα λαβωμένη προφήτεια τὴν ἐλληνικὴ ἀναγέννηση.

VERSIONE

Salapuzio in occhialino
Dove cozzai, o mingherlino?
Vado il Mondo a illuminar.

'Εδῶ τελειώνει ἡ θαυμάσια αὐτὴ Amenitā τοῦ προοδευτικοῦ «Τιμονιοῦ». Πρόκειται βέβαια γιὰ ἔνα γλωσσικὸ μικροεπεισόδιο, ἀναφερόμενο μάλιστα στὴ δημοσιογραφικὴ μορφὴ τῆς γλώσσας — ποὺ ἐλάχιστες φορὲς ἔγινε ἀντικείμενο συζήτησης. 'Έχουμε ἔνα ταουχτερὸ χτύπημα τοῦ σχολαστικοῦ. Μιὰ εἰκόνα τῆς φιλολογικῆς μας I-στορίας. "Ετοι μπορούμε νὰ κατανοήσουμε καλλίτερα τὸ θαυμάσιο ἐπίγραμμα τοῦ Σολωμοῦ, τὴν ἀφορμὴ του, τὸ ἀντικείμενο, τὸ θέμα του, τὸ πνεῦμα του, τὸ νόημά του, τὸν κόσμο του, τοὺς ἀνθρώπους του, τὸ περιβάλλον καὶ τὴν Ιστορικὴ του στιγμή. 'Ο Πολυλᾶς δὲν τὸ κατάλαβε, καὶ τοῦ ἔδωσε τὸν τίτλο «Ψίχαλο», παίρνοντάς το ἀπὸ μιὰ λέξη τοῦ β' στίχου. "Αν ἡξερε τὴν ἀφορμὴ καὶ τ' ἀντικείμενο του, δὲ θάβαζε αὐτὸ τὸν τίτλο, ἀλλὰ θὰ τολεγε «Σὲ σοφολογώτατο» ή «σχολαστικό» — κάτι τέτοιο. Γιατὶ ἀδειος κι ἀλαφρὸς σὰ φίχαλο, σωστὸ mingherlino, δπως μεταφράζεται, ὁ σχολαστικός, ὁ λογιώτατος κυλιέται μπρὸς καὶ πίσω μὲ τὸν τύφο καὶ τὴν οίηση τῆς στενοκεφαλιᾶς του ἐλεγκτής, ἔξεταστης, περίεργος, μικρόλογος, ταπεινός, νομίζοντας πῶς εἶναι φωστήρας καὶ φωτοδότης δχι ἔνδος ἡ δυό, ἀλλὰ τοῦ κόσμου δλου. 'Οδυνηρότερο χτύπημα δὲν δέχτηκαν στὴ γλωσσική μας Ιστορία οἱ σχολαστικοί, δσο στὸ «Διάλογο» καὶ στὸ σατυρικώτατο αὐτὸ ἐπιγραμματάκι, ποὺ κρύβει κάτω ἀπ' τὸ φαρμακερὸ κεντρὶ τῆς εἰρωνίας του τὴν ἱερὴ ἀγανάκτηση ἔνδος φωτισμένου ἐθνικοῦ μυαλοῦ!

"Αλλὰ τέλος πάντων ποιὰ εἶναι ἡ σχέση τοῦ Σολωμοῦ μὲ τὸ δημοσιογραφικὸ αὐτὸ ἐπεισόδιο; Μήπως ὁ Ποιητὴς σχετιζόταν μὲ τὴν κλίνηση καὶ τὸν κύκλο τοῦ «Τιμονιοῦ»; Μήπως ήταν ἔνας ἀπ' τοὺς συντελεστές ἡ ὑποστηριχτές καὶ ὑποκινητές τῆς γλωσσικῆς του προσπάθειας; Φυσικά θὰ τὴν ἐπικροτοῦσε καὶ θὰ τὴν παρακολουθοῦσε μὲ συμπάθεια. Χωρὶς ἀλλο θὰ εἶχε σχέσεις μὲ τὸν κύκλο τῶν συντακτῶν του, γνωριμία μὲ τὸ διευθυντή του Tommasi. Τόση δημοτικιστικὴ συνείδηση, δπως αὐτὴ ποὺ μᾶς παρουσιάζεται στὴν Amenitā, τόση δρμή, αὐτοπεποίθηση, θάρρος γιὰ τὰ δίκαια τους· δὲν μποροῦσε νὰ τὴν εἶχε ἔνας ξένος δημοσιογράφος. Τοῦ τὴν ἐμπνέει ὁ Ποιητὴς ἡ τὸ περιβάλλον του! "Ἐπειτα, πῶς γράφτηκε τὸ ἐπίγραμμα; "Η, ποὺ βρέθηκε, πῶς ἀνακοινώθηκε στὸ συντάχτη; "Υπάρχει περίπτωση νὰ ήταν γραμμένο πρωτύτερα; "Ο συγγραφεὺς τῆς Amenitā εἶναι θαυμαστὴς τοῦ Σολωμοῦ. Γνωρίζει ἀπὸ τέχνη, καὶ εἶναι θερμὸς δπαδὸς τῆς δημοτικῆς,

*Επειτα μεταφράζει μὲ τόση ἐλευθερία τὸ ἐπίγραμμα, δίνει τὸ νόημά του, τὴν οὐσίαν του, τὸ κάνει τρίστιχο! Τέτοια μετάφραση δὲν θὰ τὴν ἔκανε ἔνας ἀπλός, ἀσχετός μὲ τὸν Ποιητή μεταφραστής. Τὸ συμπέρασμά μου εἶναι δὴ τὸ Σολωμός δὲν ἦταν ἀσχε-

τος μὲ τὴν κίνηση τοῦ «Τιμονιοῦ», οὔτε μὲ τὴν Αμενιτὰ, καὶ δὴ τὸ ἐπίγραμμα γράφηκε μὲ τὴν ἀφορμὴ αὐτῆς, Ιωας-Ιωας καὶ ἡ μετάφραση νὰ εἶναι τοῦ Ποιητῆ. 'Αλλ' αὐτὰ θὰ τὰ βεβαιώσουν οἱ νεώτερες ἔρευνες!

Ζ. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

(Τὸ ἀπομνημονεύματα τοῦ ὑπηρέτη του Κωσταντῆ Μαντούκη.)

Στά 1909, στὸ περιοδικὸ τῆς Πόλης «Ο Ἐπίκαιρος»^(εν), ποὺ τοῦτο γέγονον μὲ τὴν ὄπογραφή: *Ιάσων Ασάνης*^(επ) καὶ μὲ τὸν τίτλο «Ἀνέκδοτα Διονυσίου Σολωμοῦ». Ο 'Ασάνης μᾶς δίνει διηγήσεις καὶ ἀπομνημονεύματα τοῦ ὑπηρέτη τοῦ Σολωμοῦ *Κωσταντῆ Μαντούκη*, ἀνέκδοτα καὶ πληροφορίες καὶ γεγονότα ἀπ' τὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ, ποὺ κανεὶς μέχρι σήμερα, βιογράφος ή κριτικὸς τοῦ Σολωμοῦ δὲν τὰ πρόσεξε, γιατὶ ὁ «Ἐπίκαιρος» εἶναι σπανιώτατο περιοδικό, ποὺ δὲν κυκλοφοροῦσε στὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν ὑπάρχει στὶς δημόσιες βιβλιοθήκες μας, δπως πολλὰ ἄλλα περιοδικά τῆς 'Ανατολῆς. 'Αλλὰ κι ὁ Ν. Ροντάκης^(το) ποὺ δίνει ἀπ' τὴν Πόλη δὲν εἶχε ὅπ' ὅψη τὶς πληροφορίες αὐτές καὶ δὲν τὶς χρησιμοποιήσει στὴ μελέτη του γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ. 'Οπως κι ἀνέχει, πρόκειται γιὰ ἀνέκδοτο ὄλεικό, ποὺ πρέπει νὰ γίνει γνωστὸ στὴ σολωμικὴ φιλολογία, γιὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ νὰ ἐλεγχθῇ στὴ γνησιότητά του, γιατὶ, νομίζω, ὑπάρχουν πολλὰ καρυκεύματα εἴτε τοῦ 'Ασάνη, εἴτε τοῦ Μαντούκη.

Τὴ μελέτη τοῦ 'Ασάνη δημοσιεύει δὲ «Ἐπίκαιρος» σὲ δυὸ συνέχειες. Τὴν προλογίζει μὲ σύντομο σημείωμά της ἡ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ καὶ τονίζει τὴ σημασία τῶν πληροφοριῶν, ποὺ, ἀγνωστες καὶ πρωτόφερτες στὴ δημοσιότητα, «συντελοῦν εἰς τὴν διαζωγράφισιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ποιητοῦ» τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων», δπως λέγει.

'Ο 'Ασάνης λοιπὸν — δὲν ξέρω ἀν πρόκειται γιὰ φευδώνυμο — εἶναι κεφαλονίτης. Στά 1909 ζούσε στὴν Πόλη. Μικρὸς πέρασε τὰ παιδικά κι ἐφηβικά του χρόνια στ' Ἀργοστόλι. Στὴ Λειβαθοῦ, τὸ γραφικότατο προάστειο τοῦ Ἀργοστολιοῦ, κατοικοῦσε ἡ ἀδερφὴ τοῦ πατέρα του, χήρα τοῦ μεγαλέμπορα στὴν Μπερδιάσκα τῆς

Ρωσίας Δημ. Κούπα, ποὺ μετά τὸ θάνατο τοῦ ἀντρός της ἀποτραβήχτηκε στὰ πατρικὰ χώματα γιὰ νὰ περάσει τὰ γηρατειά της. Στὸ ίδιο προάστειο κατοικοῦσε κι ὁ ὑπηρέτης τοῦ Σολωμοῦ, δ Κωσταντῆς Μαντούκης. Σύχναζε τακτικὰ στὸ ἀρχοντικὸ τῆς Κούπα, γιατὶ είχαν συγγένεια — εἶχε πάρει γυναίκα ἀπ' τὴν οἰκογένεια Κούπα. 'Ο Κωσταντῆς δίνει τότε ἔξηντάρης περίπου, «χονδρός, στρογγυλοπρόσωπος, πάντοτε φρεσκούρισμένος. 'Όλο του τὸν βίον διῆλθε ταξιδεύων ἐν Ρωσίᾳ. Συνεζεύχθη μετά μέλους τῆς οἰκογένειας Κούπα, ἡ οποία τὸν κατέστησε ἀρκετά πλούσιον. 'Ητο διμιητικώτατος, ἔζητει πάντοτε ἀφορμὴν νὰ διηγηθῇ πολλὰς ωραίας καὶ ἀξιοπειρέγους ιστορίας. 'Ἐπερίγραφε δὲ τόσον καλά τὰ θέματά του, ώστε καθιστατο ἀληθινὴ ἀπόλαυσις».

Τακτικὰ πήγαινε δὲ 'Ασάνης στὸ σπίτι τῆς θειᾶς του στὴ Λειβαθοῦ, μιάν ώρα μόνο μακριά ἀπ' τ' Ἀργοστόλι. Μιά μέρα έτυχε στὸ σπίτι κι ὁ Μαντούκης. 'Η Κούπα, γνωρίζοντας τὰ φιλολογικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ νεαροῦ ἀνεψιοῦ της, τοῦ εἶπε, δταν ἔφυγε ὁ Μαντούκης, «τὸν ἐπροσκάλεσσα δι」 αὐτοῖς τὸ ἐσπέρας νὰ δειπνήσωμεν μαζί, νὰ είσαι καὶ σὺ ἐδῶ νὰ τὸν βάλωμεν νὰ μᾶς διηγηθῇ κάτι διὰ τὸν Σολωμόν. — Πῶς, τῆς λέγει δ 'Ασάνης, ἔγνωρισε τὸν Σολωμόν; — Βέβαια, ἔκαμεν ἡ Κούπα. 'Οταν δίνει μικρὸ παιδί, ἔσταθη ὑπηρέτης τοῦ Σολωμοῦ εἰς Κέρκυραν».

Στὸ δεῖπνο δ Κωνσταντῆς ἔλεγε πολλά, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ρομπόλα «έρρευσεν ἀφθόνως». «Ἄλφης», συνεχίζει δ 'Ασάνης, «ἔνω ἐκαθάριζεν ἔνα πορτοκάλιον, λέγει: Νά σᾶς διηγηθῶ ἔνα νόστιμο, ποὺ μοῦ συνέβη στὴν Κέρκυρα. 'Εκατεβαίναμεν ἔνα πρωΐ μὲ τὸν Σολωμόν εἰς τὴν ἀγοράν διὰ νὰ ψουνίσει πορτοκάλια, ποὺ τὰ ἀγαποῦσε πολύ... — Ναί, ναί, ἀπηντήσαμεν δλοι μαζί, διηγήσου μας τίποτε περὶ τοῦ Σολωμοῦ. — Εύχαριστως, ἀπήντησεν δ Μαντούκης. «Οταν ἐπρωτοπήγα στὴν Κέρκυρα, ἤμουν δκτὼ χρονῶν. 'Ο πατέρας μου δίτο ἐκεῖ πρὸ ἐνὸς ἔτους καὶ ἐμπορεύετο κρασιά καὶ τυριά. Οι δουλειές του μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ πήγαιναν καλά καὶ ἔτοι μᾶς ἔγραψε καὶ πήγαμε καὶ τὴ μητέρα μας ἐκεῖ. Εἰς τὸ μαγαζί μας ἤρχετο τακτικῶτατα καὶ δ ἀδελφὸς τοῦ ποιητοῦ καὶ φώνιζε κρασί καὶ

(εν) 'Ιάσων Ασάνης, ἀνέκδοτα Διονυσίου Σολωμοῦ, «Ἐπίκαιρος» (περ. Πόλης) Α' 10 - 11, 21 καὶ 28 Μάρτη 1909, σ. 3x - 4x καὶ σ. 8x - B.

(επ) "Ο 'Ασάνης ζούσε στά 1909 στὴν Πόλη. Στὸν «Ἐπίκαιρο» συνεργάζεται ἀραιά μὲ λογοτεχνήματα.

(το) "Η μελέτη τοῦ Νότη Ροντάκη ἔχει κυρίως κριτικὸ χαρακτῆρα, δὲν κοιτάζει τὰ βιογραφικά τοῦ Σολωμοῦ. Δημοσιεύτηκε στὴ «Σωή», τὸ περιοδικό τοῦ Α. Μελαχρινοῦ, καὶ στὶς δυὸ περίσσεις τῆς (1902, 1920) ἀποσπασματικά.

τυρί κεφαλλονίτικο. "Άλλο κρασί από κεφαλλονίτικο δὲν ξεπίνε. "Εγώ μετροῦμσα τὸ κρασί. "Ο Σολωμός μὲ εἰδε καὶ γυρίζει καὶ λέγει στὸν πατέρα μου:

»—Παιδί σου εἶναι αὐτός— Μάλιστα, σιδρό Κόντε, ἀπάντησε δὲ πατέρας. — Νά σου ζήσει, καὶ μὲ πῆρε κοντά του καὶ μὲ χάιδεψε. "Επειτα στράφηκε πάλε στὸν πατέρα μου καὶ πρόσθεσε: — Νά μοῦ τὸν δώσεις, θὰ τὸν πάρω στὸ σπίτι νὰ μάθει γράμματα, νὰ μάθει καὶ Ιταλικά. — Εύχαριστως, κόντε μου, εἶπε δὲ πατέρας μου. "Η ἀπόφασις ξεγίνε. "Επῆρα στὸ χέρι ξένα μπουκάλι κρασί καὶ μὰ μυζηθρά καὶ ἀκολούθησα τὸν κόντε. Κάθουνταν κατά τὴν Γαρίτσα, κοντά στὸ ξενοδοχεῖον Μπέλλα Βενέτσια. Μπροστά στὸ σπίτι ὑπῆρχε κῆπος. "Ο ποιητής εύρισκετο ἔκει. Τὸν πλησιάσαμε! — Νιόνιο, τοῦ λέγει δὲ ἀδελφός του, σοῦ ξέφερα ξένα πολὺ ξευπνό παιδί, θὰ σὲ βοηθή νὰ καλλιεργεῖς τὰ δινθη. Εἶναι γυιός τοῦ Μαντούκη. Μετά τὰς συνηθισμένας διατυπώσεις, πῶς σὲ λένε, πότε ήρτες, σὲ ἀρέσει δὲ Κορφοῦ, θέλεις νὰ μείνεις κοντά μας, σὲ ἀρέσει δὲ κῆπος μου κ.τ.λ. εἶπε: «Νά, βλέπεις, δλα τὰ συγυρίζω ξένος. Τὸ μόνον πρᾶγμα ποὺ μ' ἀρέσει εἶναι νὰ περιποιοῦμαι τ' δινθη. Αὔριον θὰ σὲ στείλω σ' ξένα μέρος νὰ πάρεις δλίγα φυτά βασιλικό». Καὶ ἔτσι διλῶντας ἐφθάσαμε στὸ σπίτι. Στὴν διώπορτα ἀπλωνόταν μιὰ μεγάλη καὶ ωραία περγουλιά (δράνα). — Νά, μὲ λέγει, οὐστερα ν' ἀνεβῆς στὶς κολόνες καὶ νὰ δέσεις τὶς βέργες. Τώρα πάμε νὰ φάμε. Καλό εἶναι τὸ κρασί, παληοκεφαλλονίτη;

»— "Υστερα ἀπὸ τὸ γεῦμα δὲ ποιητής συνήθιζε νὰ κοιμᾶται καὶ πήγε νὰ κοιμηθῇ. Εἰς τὸ σπίτι ἐκάθονταν οἱ δύο ἀδελφοὶ μὲ μιὰ μόνον γραῖαν ὑπηρέτριαν. "Η πρώτη μέρα πέρασε καλά, δὲ ποιητής μὲ πῆρε μὲ καλὸ μάτι. Τὸ ἀπόγιομα περιποιηθήκαμε τὴν περγουλιά. Κάθε πρωὶ κατεβαίναμε μὲ τὸν ἀδελφὸν τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν ἀγοράν καὶ ψωνίζαμε. "Ο ποιητής δὲν ἀνακατώνετο εἰς τίποτα καὶ ἔξ ἀλλοῦ δὲν εἶχε καὶ καμμιὰ ίδέα τοῦ πρακτικοῦ βίου, δὲν ἤρχετο σὲ πολλὰ λόγια καὶ πολὺ περισσότερο εἰς συμφωνίας τῆς ἀγορᾶς. "Ήτοι ίδιοτροπος καὶ παράξενος, δοσ μπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε, καὶ συχνὰ τὸν ξπιαναν νευρικές ταραχές. Τὸ παραμικρότερο πρᾶγμα τὸν ξπείραζε, δὲν ἀντεῖχε εἰς σφοδράς συγκινήσεις. "Απὸ μερικές ήμέρες οὐστερα ἐπέστρεφα ἀπὸ τὴν ἀγοράν, ξψωύνισα, ξέθυμούμαι, λαυράκι, καὶ ἐπῆγα νὰ τοῦ τὸ δεῖξω, διότι ἀγαποῦσε τὸ φάρι. "Εκαθόντανε σ' ξένα πεζούλι πέτρινο. "Εφαίνετο πολὺ ουλλογισμένος καὶ παραμιλοῦσε. Αἴφνης τὸν βλέπω νὰ σηκώνεται φουργιάτος, μὲ μάτια ἀγριεμένα καὶ μοῦ λέγει χειρονομῶν. (Φαίνεται δτι εύρισκετο εἰς ποιητικὴν ξέαψιν, ἀλλὰ σὲ μένανε, ποὺ μὲ καπιτάρισε γιὰ πρώτη φορά κι είμουνα καὶ παιδί, φαντάζεσθε πόσο ξπαβεντάρισα):

Κακοῦργε, σὲ θωρῶν νὰ μπήγεις τὸ μαχαλί εἰς τὰ παρθενικά της στήθια Νά... βγάζει ἀκόμη ἀχνό.

Αὐτὰ ἔλεγε ἀποτεινόμενος πρὸς ἐμένα. "Εγώ κατὰ πρῶτον δὲν καταλάβαινα τὶ συνέβαινε καὶ μοῦ πέρασε ἡ ίδεα μὴ ἐτελλάθηκε. Τὸ καλάθι ποὺ εἶχα μέσα τὸ λαυράκι καὶ μερικά λεμονοπορτόκαλα ἐκύλησε χάμου, ίσια μπρὸς στὰ πόδια τοῦ Σολωμοῦ. "Ο ποιητής τὸ ἐκλώτσησε μὲ δρμή καὶ ἐπροχώρει πρὸς ἐμένα χειρονομῶν καὶ προφέρων διαφόρους στροφάς:

·Ανεδσπλαχνε...
Τὸν οὐρανὸν γιὰ δές τον
πῶς δύρια χλωμιάζει
·Κι' ἀραχνιασμένος τὴ θωριά.

Αἴφνης ἡ θεωρία του ἀλλαζε. "Αλλὰ καὶ ἔγω φοβήθηκα πολύ. "Εμπηξα τὶς φωνὲς καὶ ἔφυγα σπαβεντάδος. "Ωστόσο ἡ δύρα ἐπερνοῦσε καὶ τὸ γιόμα κόντευε. Τὸ φάρι ἐπρεπε νὰ μαγειρευθῇ, καὶ ἡ Σπύραινα μ' ἐπερίμενε στὴν κουζίνα. "Ετρεξα, θυμοῦμαι, μ' ὅλη τὴ φούρια κι ἔπεσσα στὰ γόνατά της. — Μωρέ, Μιλόρδο, μοῦ λέγει, ποὺ εἶναι τὸ φάρι, θάρτει τὸ γιόμα κι ἀλλοίμονο σὲ μᾶς ὃν δὲν τῷθρει μαγειρεμένο δέν τοῦτος.

»— "Αραγε, τὸν διέκοψα" (διηγεῖται δὲ "Ασάνης), «εἶναι ἀπαράλλαγοι αἱ ποιητικαὶ αὐταὶ στροφαὶ; — "Α! μπά, μοῦ ἀπαντᾷ, ἐκεῖνος ἀπήγγειλε δλοκλήρους στροφάς, αὐτές εἶναι δλίγες λέξεις, ποὺ μοῦ ἐντυπώθησαν».

»— Μή σου κάμει, γυιέ μου ἐντύπωση», (συνεχίζει ἡ γρηγά οἰκονόμος) «αὐτὸς εἶναι τρελλός. Σάματις νομίζεις, πῶς εἶναι πρώτη φορά ποὺ τοῦ καπιτάρει αὐτό; Τὸ μυαλό του παίρνει συχνὰ βόλτα». "Εγέλασα. Τὸν καῦμένο τὸ Σολωμό, τὸν εἶχαν γιὰ τρελλό. "Αν εἶναι δυνατὸν δέν Σολωμός νὰ ήτο τρελλός. Τὸ ἀληθές δμως ήτο πῶς εἶτανε πολὺ ίδιότροπος καὶ παράξενος. Κατὰ βάθος δμως καλὸς δνθρωπος, ἀκεραίου χαρακτήρος καὶ εἰλικρινής. Τὰ παράξενα πράγματα τὸν ξπείραζαν καὶ ἐν γένει τὰ ἀδικήματα, τὰ ὅποια ἐγίνοντο εἰς τοὺς ἄλλους τὸν ἐπλήγωναν, ώς νὰ ήτο αὐτὸς δ ἀδικούμενος. Λόγου χάριν ἐθύμωνε μὲ τὴν "Αγγλίαν, διότι κρατοῦσε αὐθαιρέτως τὰ "Επτάνησα. "Εθύμωνε καὶ ἐταράσσετο, διότι ἡ Τουρκία ξπείζε τοὺς "Ελληνας. "Ενθυμοῦμαι, δταν ηλθε εἰδησίς δτι αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ εἶχαν διαπάξει δργια ἐν "Ηπειρῷ, δ Σολωμός μετ' δργῆς παρηκαλούθει τὰ συμβαίνοντα, καὶ ἐνῶ δὲν ἔξηρχετο ποτέ, ήρχισε νὰ κατεβαίνει τακτικά εἰς τὴν Σπηλιά καὶ νὰ συναναστρέφεται διαφόρους ἀνθρώπους, πρᾶγμα τὸ δποῖαγ ἀπέφευγε πρὶν. "Εφοιτοῦσε τακτικά εἰς Σπιανάδα γιὰ νὰ δνταμώσει "Ηπειρώτας,

ποὺ μρχοντο καθημερινῶς ἔξ "Αγίων Σαράντα, Μοῦρτο, Πάργα κλ. μὲ γυναικόπαιδα. — Ἀλήθεια, διέκοψα πάλιν τὸν Μαντούκην, ἥτο μισάνθρωπος; — Καὶ πολὺ μάλισται Ἐσχημάτιος τὴν Ἰδέαν, δτὶ δλοὶ σὲ ἀνθρώποι εἰναι ἄδικοι, στριψόδικοι, ἀσπλαγχνοι. Δὲν εἶχε ἐμπιστοσύνη σὲ κανένανε. Ἐκείνη μάλιστα τὴν ἡμέρα, θυμάμαι, εἶχε κάνει ἔνα καυγᾶ μὲ τὸν ἀδελφό του τερίμπιλε. Ὁ κόντες εἶχε ἔνα ἀλογάκι καὶ τδῶσε σ' ἔνα χωρικό νά τὸ ἔχει στὸ χωριό του μὲ ἑνοίκιο. Κατά δυστυχία δμως ἐψόφησε. Ὁ κόντες ἀπαιτοῦσε νά τὸν πληρώσει καὶ τοῦ ἐκίνησε ἀγωγήν. Ὁ χωρικὸς κλαύθηκε στὸν ποιητὴ καὶ δ ποιητῆς εὐρῆκε πῶς ἔχει δίκηο. Στὸ τραπέζι ἐρωτᾷ τὸν ἀδερφό του: — Τί ἀπέγινε γιὰ τὸ ἀλογό. — Ἔγω, ἀπήντησε δ κόντες, ἔννοιων νά μοῦ τὸ πληρώσει. Ὁπως τοῦ τὸ ἔδωσα, ἐπρεπε νά μοῦ τὸ παραδῶσει.» Κατόπιν ἡ δμιλία ἐγένετο ἰταλιστι. Ὁ Σολωμὸς ἔθύμωσε, ἔτρεμε. Ἡ δμιλία μετετράπη εἰς φιλονεικία καὶ ἡ φιλογεικία εἰς ὅβρεις: — Cospetto di baco, ἐλεγεν δ ποιητῆς. Ἀκόμη δὲν μὲ καπιτάρισε ἔνα τέτοιο πρᾶγμα. Γιατὶ ἐψόφησε τὸ ἀλογο, νά τὸ γυρεύεις γιὰ ζωντανό!

— Πήγαινε νά τὸ κάνεις ποίημα, ἀπάντησε δ κόντες, ἀπὸ κεῖνα τὰ μουρλὰ ποὺ γράφεις. Γιατὶ δ ἀδελφὸς τοῦ ποιητοῦ ἥτο ἔναντίον τοῦ γλωσσικοῦ ίδιωματος καὶ πολλὲς φορὲς ἔδισκοτάρανε πάνω σὲ δαῦτο. Αὕτη ἡ φιλονεικία ἐβάσταξε πρὲς α πόκο δυὸς ώρες. Κατόπιν δ ποιητῆς ἐκλείσθη στὴν κάμαρά του γιὰ νά ρεπονσάρει. Τὸ ἀπόγευμα ποὺ πήγα γιὰ νά συγυρίσω τὸ κρεβάτι εὐρῆκα χάμου πολλὰ σχισμένα χειρόγραφα σὲ μικρὰ μικρὰ κομματάκια. Ἡταν ἔργα τοῦ ποιητοῦ, ποὺ ἔσχισεν δ ἴδιος.

Διαβάζοντας τὴ διήγηση τοῦ Μαντούκη, ποὺ μᾶς εἰναι δλότελα ἀγνωστος στὴ σολωμικὴ βιογραφία καὶ ἀνεκδοτολογία, διαπιστώνουμε, πῶς μερικὲς πληροφορίες εἰναι ἐπινοήματα τοῦ εὐφάνταστου παραμυθᾶ, δπως ἥταν δ Μαντούκης ἡ σκηνὴ λ. χ. ποὺ δ Σολωμὸς παρουσιάζεται σάν τρελλὸς νά χειρονομεῖ καὶ νά ἀπαγγέλλει δὲν

εἰναι σύμφωνη μὲ τὴν ἀλήθεια, εἰναι κατασκεύασμα τοῦ Μαντούκη, δπως καὶ οἱ στίχοι δὲν εἰναι σολωμικοὶ. Εἰναι σπαράγματα τῆς φαντασίας του. Ὑπάρχουν δμως καὶ πληροφορίες σωστὲς καὶ πρῶτα πρῶτα σωστὴ εἰναι ἡ βάση, δτὶ δ Μαντούκης ἐχρημάτιος ὑπηρέτης τοῦ Σολωμοῦ, μὲ τὴν παρατήρηση, δτὶ δὲν ἔμενε μόνιμα μέρα νύχτα στὸ σπίτι του, παρὰ πηγαινοερχόταν ἵσως πρωΐνα καὶ βράδια γιὰ νὰ κάνει θελήματα καὶ νὰ κουβαλεῖ τὰ τρόφιμα ἀπ' τὴν ἀγορὰ καὶ ίδιως ἀπὸ τὸ κατάστημά τους. Ὁ πατέρας τοῦ Μαντούκη εἶχε κρασοπουλειό, ἀπ' δπου καθημερινῶς προμηθεύταν δ Σολωμὸς τὸ κρασί του, πότης καθὼς ἥταν στὰ στερνά του. Ἰσως νά βοηθοῦσε τὸν ποιητὴ στὴν καλλιέργεια τοῦ περιβολίου καὶ νὰ τὸν κρατοῦσε περισσότερο κοντά του ἀπὸ τὴν ἀπειρη ἀγάπη ποὺ ἔτρεφε δ ποιητῆς πρὸς τὴν παιδικὴ ψυχή, δπου εὔρισκε μιὰν ἀνταπόκριση ἡ ἀγνότητα τῆς ψυχῆς του. Ἐπίσης σωστὲς στὴ βάση τους εἰναι καὶ οἱ ἄλλες πληροφορίες, δτὶ δ ποιητῆς δὲν ἀνακατεύόταν μὲ τὰ οἰκονομικά, δὲν εἶχε πρακτικὸ πνεῦμα, ἐφ' δσον εἶχε κοντά του τὸν ἀδερφό του τὸ Δημήτριο Σολωμό, δτὶ μάλωναν συχνὰ τὰ δυὸς ἀδέρφια ἀπὸ ἀσυμφωνία χαρακτήρων καὶ ἀντιλήψεων. Ὑπέροχη εἰναι ἡ συζήτηση γιὰ τὸ ἀλογάκι τοῦ χωρικοῦ στὸ τέλος, δπου φαίνεται ἀκόμα μιὰ φορὰ ἡ ψυχικὴ εὐγένεια καὶ εύθυδικία τοῦ Ποιητῆ, ποὺ πολλὲς φορὲς στὴ ζωὴ του ἀγωνίστηκε αὐτόκλητος γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀδικουμένων. Σωστοὶ ἐπίσης εἰναι καὶ οἱ ἄλλοι χαρακτηρισμοὶ τοῦ Μαντούκη, ποὺ γνώρισε τὸ Σολωμὸς πολὺ μικρὸς (δχτὼ - δέκα χρόνων) καὶ μικρὸς τὸν ἔγκατέλειψε γιὰ νὰ φύγει στὴ Ρωσία.

Σὲ ἐπίμετρο ἄς προστεθῆ, δτὶ κατὰ τὶς χρονικὲς ντόπιες ἐφημερίδες⁽⁷¹⁾, «δ Κωνσταντίνος Μέγκουλας ἀνεψιός τοῦ κ. Σολωμοῦ γερουσιαστοῦ» [έννοει τὸν ἀδελφὸ τοῦ ποιητῆ Δημήτρη] ἀπελύθη τοῦ σωφρονιστηρίου καταδικασθεὶς ἐπὶ πλαστογραφίᾳ ἐμπορικῶν συναλλαγματικῶν.

Η'. ΝΕΟΙ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

Στὰ 1936 τύπωσα στὴν Ἀλεξάνδρεια συλλογὴ τῶν προφορικῶν στοχασμῶν τοῦ Σολωμοῦ, δσους ἔσωσε ἡ ἀμεση καὶ γνήσια παράδοση. Ἀργότερα ἔδωσα νέα συμπληρωματικὴ σειρά, ποὺ τὴν ἀποσώνω σήμερα μὲ τρεῖς καινούργιους στοχασμούς του, ἐλπίζοντας πῶς πολὺ γρήγορα θὰ δλοκληρωθῆ ἡ ἔρευνά μου γιὰ μιὰ κριτικὴ καὶ τελικὴ ἔκδοση.

1

*Ο ποιητὴς Σολωμὸς ἔλεγε περὶ τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου δι «ἔγινε τὸν "Ἐγελον μὲ τὸ φελόν τοῦ Παπᾶ μας». "Αν δὲ ἔξη τὸ ηθελεν εἴπη

περὶ Πολυλᾶ, δι «ἔγινε τὸν "Ομηρον μὲ τὰ κουφέλια τοῦ Σπηλιώτη τοῦ Κορφιάτη»⁽⁷²⁾.

2

*Ο ποιητὴς Γ'. Λαγονιδιάρας... ἐμελέτα τὰ δημοτικὰ ἀδοματα καὶ κατετάχθη εἰς τὴν χορείαν τῶν διαδῶν τῆς δημοτικῆς γλώσσης, εἰς ἥν ἔγραψεν ἀφετάς ποιήσεις, ἔξω δ Σολωμὸς ἐπήνει τὸν Περίπατον καὶ ἔξεθελαζε τὰς δύο τελευταίας στροφάς:

⁽⁷¹⁾ Παλιγγενεσία (δ. π.) 13 Μαΐου 1857, σελ. 3γ.

⁽⁷²⁾ Φρ. Αλβάνος "Ημερ. Φιλοτέχνων 1897 σελ. 117.

Κι διν ίδης όγκοι - όγκοι
άπό πάνω απ' τό βουνό
ώσαν πνεῦμα νά προβάλῃ
ένα σύννεφο λευκό,

πές πώς είναι ή χωρισμένη
άπ' τό σώμα μου ψυχή
που στὸν "Υψιστό πηγαίνει
και δυσ δάκρυα ασσ ζητεῖ"(73).

3

Στὸ γραμματέα τοῦ Αρμοστῆ ποὺ ὑπο-
σχέθηκε τὸ διορισμὸ τοῦ Κουαρτάνου στὸ
Σολωμὸ κι ὔστερα πήγε νά τοῦ ζητήσει
συγγνώμη, γιατί γιά τό ίδιο ζήτημα ένδι-

αφερόταν ή μνηστή του γιά κάποιον άλλο
και δὲν μποροῦσε νά μὴν τὴν εὐχαρι-
στήσει, δ Σολωμὸς τοῦ εἶπε αύστηρά:
*La sposa è una gran parola, ma la parola data è
una gran sposa!* ("Η μνηστή είναι ένας μεγάλος
λόγος, άλλα ό δοσμένος λόγος είναι μιά μεγάλη μνη-
στή). Κι ἔφυγε! Τὴν ἄλλη μέρα διεῳστηκε δ
Κουρτάρος(74).

Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ

(73) Σπ. de Βεάζη, Μελέτη περὶ Λαγγουΐδιάρα. "Ατ-
τική" Ιτις Α' 5, 1 Απρ. 1898, 38B-39a.

(74) Γ. Α. Πολίτη, Δυσ δινέκδοτα τοῦ Σολωμοῦ. Πα-
νηγυρικὸν τεῦχος ἐπὶ τῇ 100ρίδι άπό τῆς γεννήσεως
τοῦ "Εθνικοῦ ποιητοῦ" Διονυσίου Σολωμοῦ, "Αθ. 1902,
σελ. 84-85. Βλ. τῆς μελέτης αὐτῆς τὸ Α' κεφ.

ΠΑΡΑΜΥΘΙ - ΝΑΝΟΥΡΙΣΜΑ

«Ο οὐράνιος θόλος, μέσασιος, γεμάτος μυριάδες
χρυσὰ κορφιά, τ' ἀστέρια, έλαμπε πάνω ἀπὸ τὴ μάν-
τρα δικαίου κοιμόντουστε μερικά ἀλητόπαιδα.»

(Άπο νουβέλλα τῆς ΛΙΛΙΚΑΣ ΝΑΚΟΥ)

Λαφροπατώντας τῆς Νύχτας ή Κυρά
μέσο' τὰ ἀχνοπέπλα· καὶ τ' ἀστρένια της στολίδια,
στὴν ἀθλιὰ μάντρα ἔφτασε· καὶ τρυφερὰ
σκύβοντας στὰ κουρέλια, στὰ σκουπίδια,
στὴν ἀγκαλιά της πήρε τὸ παιδί,
ἀγγίζοντάς το μὲ τὸ μαγικὸ ραβδί.

Κι' ἀπὸ φηλά ἔνα μικρούτσικο ἀστεράκι,
στὸ διαμαντόσπαρτον αιθέρα πλανημένο,
κύλησε ὡς τὸ σγουρὸ τὸ κεφαλάκι,
καὶ λιώνοντας μπρὸς στὸ παιδί τὸ κοιμισμένο
θυσία στὸ θλιμμένο του ἀδελφάκι —
μιάν ἀνεμόσκαλα τοῦ τοίμασε χρυσὴ
ὅς τοῦ οὐρανοῦ ν' ἀνέβη τὴν κορφή.

Κοιμήσου, ἀδύναμο, μικρὸ χελιδονάκι,
χαμένο στὴν ἀπέραντη τὴ ρούγα.
Τὸ Ισχνό, βασανισμένο σου κορμάκι,
ὅπως τῆς μάννας ή ζεστὴ φτερούγα,
ἀπόψε στὸ τυλίγει μου ή στοργή,
ῶς ἀναβρύζει ἀπὸ τοῦ πόνου τὴν πηγή.

Κοιμήσου, καὶ στῆς νύχτας τὴ σιωπὴ
ή Παναγιά θὰ σκύψῃ ἀπὸ τ' ἀστέρια
μ' ἔνα λουλούδι στὰ λευκά της χέρια·
δυσ δάκρυά της θὰ κυλήσουνε στὴ γῆ
καὶ κρίνοι θὲ ν' ἀνθίσουνε λευκοί.

ΑΘ. ΜΑΓΙΑΚΟΥ